

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ САДРИДДИН АЙНИ**

УДК: 491.550:42

на правах рукописи

ОЛИМОВА АДОЛАТ САФРАЛИЕВНА

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
МИНЕРАЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

**10.02.20 – СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ,
ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ И СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**ДИССЕРТАЦИИ НА СОИСКАНИЕ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ
КАНДИДАТА ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

ДУШАНБЕ 2020

Работа выполнена на кафедре иностранных языков Национальной Академии наук Таджикистана

Научный руководитель: **Джамшедов Парвонахон** – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой иностранных языков Национальной Академии наук Таджикистана.

Официальные оппоненты: **Шокиров Туграл Сироджович** – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики;
Насруддинов Сирожиддин Мохадшарифович – кандидат филологических наук, доцент кафедры Иностранных языков Технологического университета Таджикистана.

Ведущая организация: Таджикский национальный университет

Защита диссертации состоится «11» февраля 2021 года в 13:00 часов на заседании Диссертационного совета 6D. КОА - 028 при Таджикском государственном педагогическом университете имени Садриддина Айни (734003, город Душанбе, проспект Рудаки, 121).

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке и на сайте Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни www.tgpu.tj.

Автореферат разослан «_____» _____ 20 г.

**Учёный секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук, доцент**

Мирзоалиева А.Ш.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Актуальность исследования обусловлена активным развитием терминологических систем таджикского и английского языков и, соответственно, перспективами развития минералогической терминологии. Кроме того, актуальность данного исследования обусловлена необходимостью рассмотрения структурно-семантических особенностей минералогической терминологии таджикского и английского языков, выявления словообразовательных способов минералогической терминологии. Изучение минералогической терминологии помогает выявить семантические признаки, составляющие основу минералогической основы номинации. Актуальность также продиктована недостаточным количеством исследований, рассматривающих минералогическую терминологию на современном этапе ее развития в таджикском и английском языках. На сегодняшний день существуют научные труды, посвященные научно-техническим терминам и терминосистемам применительно к различным языкам, а также таджикскому и английскому языкам, но в области исследования рассматриваемой нами терминологии таких трудов всё ещё недостаточно.

Следует отметить, что исследования отечественных и зарубежных лингвистов изучали процессы, происходящие в области минералогических терминов, их становление и развитие в сравнительно-типологическом аспекте в таджикском и английском языках, однако исследования по описанию и анализу минералогических терминов как специфической области науки изучены недостаточно.

Диссертационная работа посвящена структурно-семантическому анализу минералогических терминов в таджикском и английском языках на современном этапе их развития, в том числе выявлению механизмов их развития и анализу процессов их терминологизации в специальном подязыке – минералогическом. Поэтому следует отметить, что достаточное количество задач системного анализа процессов терминологизации в сравнительном плане в рамках отдельно изучаемого подязыка остается недостаточно решенным. Недостаточное знание и малое количество словарей рассматриваемого терминологического слоя затрудняет осуществление информационного поиска и обработку информации на таджикском и английском языках в данной области.

Таким образом, изучение структурных связей в каждой отдельной лексико-семантической группе минералогических терминов в лексике таджикского и английского языков позволяет выявить не только системные связи, но и сходства и различия в лексико-семантических явлениях сравниваемых языков. Это важно для сравнительно-типологических и описательных языковых исследований.

Степень разработанности темы. Минералогическая терминология становится объектом активного лингвистического изучения, что подтверждается современными диссертационными исследованиями по

минералогии в английском и таджикском языках. В разное время вопросами терминологии занимались такие отечественные и зарубежные ученые и лингвисты, как Ш.Балли, С.В.Гринёв, А.А.Реформатский, Е.К. Лазаренко, П.Г. Нуров, Н.А. Дюкалов, А.Г. Ходаков, В.Б.Бойко, Р.Митчелл, А.Г. Бетехтин, Г. Куликов, Б.Ф. Шуман, Г.В. Дятлов, М.А. Тихоненко, Т. Джураев и другие. В их трудах рассматриваются принципы и методы формирования терминологии, ее структурно - семантические особенности, а также специфика идентификации. Однако в настоящее время отсутствуют диссертации и монографии, анализирующие процессы минералогических терминов и лексической системы таджикского языка, что делает необходимым всестороннее и многомерное изучение этих процессов.

Вопросы терминологии и формирования терминов современного таджикского языка стали объектом изучения таджикских лингвистов ещё в 20-е годы XXв. В этот период зародилась дискуссия по проблемам современного таджикского литературного языка, которая во многом включала и вопросы терминологии (Забони тоҷикӣ дар мабной мусохибаҳо, 2007; Гулмуродзода Т. Забон ва худшиносии миллӣ (маҷмуи мақолаҳо). Китоби якум. – Душанбе: Пайванд, 2007). В советский период был опубликован ряд словарей по терминологии, где отображалось состояние дел по терминологии тех лет (Развитие терминологии на языках союзных республик СССР, 1986, с. 143).

В таджикской лингвистике основу исследования научно-технической терминологии была заложена Т.К.Джураевым. В его труды вошли источники сбора, классификация терминов по тематическим группам, происхождение некоторых технических терминов, а также изменения в использовании терминов прошлых времён в сравнении с современным состоянием таджикского языка (монография «Научно-техническая терминология эпохи Авиценны и ее современное употребление», 2009). Весомых результатов в области исследования терминологии таджикского языка достигли С.Назарзода (Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ дар садаи ХХ, 2003), Мирзо Хасан Султон (Истилоҳоти илмӣ «Китоб-ут-тавҳим»-и Абурайҳони Берунӣ, 2004), П.Нуров (Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмӣ тоҷикӣ, 2006). В их трудах термину дано определение как слову и словосочетанию, определяющему понятие определённой сферы науки, техники, культуры, жизни общества (Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернасионалӣ. ЭСТ, 1984, с.307.). В работе Мухаммадиева М., Талбаковой Х., Нурмухаммадова Ю. «Лексикаи забони адабии тоҷик» дана следующая характеристика термина: «Термин (от латинского terminus – граница, предел) – это слово или словосочетание, однозначно обозначающее понятия науки, производства, искусства и других сфер жизненной деятельности» (Мухаммадиев М., Талбакова Х., Нурмухаммадов Ю., 1997, с.125).

В конце XX и начале XXI вв. появилось большое число исследований, которые были посвящены сопоставительному исследованию лексики в целом

и терминологии, в частности, были разработаны двуязычные и трехязычные словари таджикского и других языков¹

В связи с тем, что таджикский язык обладает достаточно глубокими традициями в области минералогической научной лексики, со временем стали появляться статьи, привлекающие внимание исследователей в этой области, а тесные связи с отраслью земледелия, как занятия предков таджикского народа, позволяют определить минералогические термины. Однако такие статьи и заметки как например, «Минералогия, генезис и закономерности размещения флюоритовых месторождений Центрального Таджикистана» [1991], «Учебное пособие по описательной минералогии» [1988], «Краткий курс описательной минералогии» [2007], «Минералогия и условия формирования олово – серебро – полиметаллического месторождения Мирхант [Центральный Таджикистан]» [2008] А. Р. Файзиева не носят системного характера. Они посвящены рассмотрению лишь малой части минералогических терминов и наименований драгоценных камней, и в них не делаются глобальные лингвистические выводы.

С лингвистической точки зрения минералогическая терминология нуждается в исследованиях. В разных развивающихся областях знаний термины могут отражать содержание, характеризовать суть научных открытий, также прокладывать путь к познанию, передавать вновь созданные и ранее появившиеся в науке понятия, названия новых явлений и предметов. Терминологический словарный состав в целом представляет особые наименования, которые объединены в терминосистеме, каждая из которых отражает безусловный аппарат, систему понятий точных наук и научных направлений. В качестве сопоставительного исследования выбор английского языка обусловлен его значительной коммуникативной ролью в мировом сообществе.

Целью данного исследования является анализ особенностей терминов в таджикском и английском языках в сфере минералогии, а также проявление сравнений и несоответствий терминологий этих двух сопоставляемых языков. Согласно с поставленной задачей решены нижеследующие задачи:

- выявлены семантические характеристики терминологии и описаны общей особенности минералогических терминов таджикского и английского языков;

---

¹ Пулатова Н. Семасиологические отношения в терминологии (на материале юридической лексики таджикского и английского языков). АКД. - Душанбе, 2006; Собирова С. Структурно-семантический анализ налоговой терминологии таджикского и английского языков. АКД. - Душанбе, 2007; Саъдиева Г. Маълумот роҷе ба сохтори истилоҳоти кишоварзӣ дар забони муосири тоҷик. /Ахбори АИ ҶТ. - 2006. №4. с. 87-93; Мамаджанова Л.И. Семантико-структурный анализ юридических терминов в английском и таджикском языках. АКД. - Душанбе, 2006; Хайдарова Д.А. Способы медицинского терминологического образования в таджикском и английском языках. АКД. - Душанбе, 2006; Валиева З.А. Сопоставительный анализ финансово-банковских терминов в таджикском и английском языках. – Душанбе, 2009; Юсупов А.И. Медицинские термины «Ҳидоят-ул-мутааллимин фи-т-тиб» Ахвайни Бухорой. АКД. - Душанбе, 2004; Аслитдинова Р.Н. Словообразование терминов (биологических) в разносистемных языках (на материале современных китайского и таджикского языков). АКД. - Душанбе, 2004; Мирзоев З. Семантико-структурные особенности спортивных терминов (на материале таджикского и английского языков). АКД. - Душанбе, 2005; Ряд двуязычных словарей Джамшедова П.Дж., и др.

- определена классификация минералогического терминологического пласта в сравниваемых языках;
- проведены анализ и сопоставление особенностей словообразовательной организации терминов в английском языке с соответствующими номиналами таджикского языка;
- определены способы терминообразования в терминологии минералогической сферы;
- изучены лексико-семантические свойства минералогических терминов, объединённых общими лексико-семантическими особенностями, относительно синонимии, антонимии и других языковых явлений.

Объектом исследования послужили таджикские и английские терминологические единицы минералогической сферы знания конца XX - начала XXI века. Основой для сопоставления с позиции функционально-семантического подхода выступают минералогические термины двух разноструктурных языков: таджикского и английского. Выбор настоящего объекта обусловлен тем, что минералогическая терминология в обоих языках представляет собой динамично развивающуюся систему, требующую упорядочения и осмысления.

Методы исследования. Основным методом исследования в данной работе являются описательный, статистический, контекстуальный и количественный. Кроме того, использован сравнительно-сопоставительный метод, который помог выявить аналогичные и характерные особенности состава исследуемых языков.

Теоретической основой диссертационной работы являются труды выдающихся исследователей А.А. Реформатского, В. В. Виноградова, А. О. Смирницкого, Ю. С. Степанова, Д. Н. Шмелёва, С. Д. Кацнельсона, А. Д. Апресяна, И. Н. Суховой, Л. А. Новикова, Е. С. Кубряковой, К. Г. Комлева, Н. М. Шанского, М. Д. Степановой, Н. В. Арнольда, Р. С. Гинсбурга, М. В. Никитина, В. П. Даниленко, Т. Бердиевой, Ш. Рустамова, Д. Саймиддинова, С. Назарзода, Я. Калонтарова, М. Н. Касимовой, Д. Таджиева, Х. Б. Султонова, П. Джамшедова, Н. Шаропова, С. О. Ходжаевой, С. Джаматова, Ф. М. Турсуновой, М. Я. Расулова и др. При изучении теоретического материала становится ясно, что, несмотря на широкое представление изучаемой терминологии в языковой структуре изучаемых языков, ее семантическая проблематика функционирования и употребления еще не получила применения такого анализа и достаточного теоретического осмысления. Таким образом, выбор темы диссертации был обусловлен следующими факторами: недостаточной разработанностью проблем сложной и малоизученной минералогической терминологией, и ее системным анализом в структуре сравниваемых языков.

Материалом научного исследования послужили публикации документов минералогической области, также теоретическая литература, которая представляет собой специальный стиль текста, так как она является основной областью для применения термина. Из общеизвестных и особых

двухязычных словарей была сделана сплошная выборка терминов в русско-таджикских словарях «Луғати тафсирии русӣ ба тоҷикии истилоҳоти геология» С. Бобоходжаева, М. Джанобилова [1992], «Луғати тафсирии русӣ ба тоҷикии истилоҳоти геологӣ» Ф.Г. Гафурова, Д.И. Бузурукова, Ш.И. Хаитовой [2010], «Фарҳанги мухтасари русӣ ба тоҷикии истилоҳоти илмҳои дақиқ ва техникӣ» П.Г. Нунова [2013], «Русско-таджикский словарь» [1985], двухязычные англо-таджикские словари «Фарҳанги англисӣ ба тоҷикӣ» П. Джамшедова [2008], «Луғати соҳавии англисӣ-русӣ ва тоҷикии соҳаи минералогия» А.С. Олимовой [2017], толковые словари таджикского языка «Фарҳанги забони тоҷикӣ» М.Ш. Шукурова, В.А. Капранова, Р. Хашима, Н.А. Масуми [1969], «Фарҳанги забони тоҷикӣ» Н. Сайфиддина, А. Сангиновой, С. Каримова, М. Х. Султона [2008], словарь синонимов «Словарь камней-самоцветов» Б.Ф. Куликова [1982], Словарь омонимов «A dictionary of English homonyms and homoforms» Л.В. Малаховского [1995], толковый словарь английского языка «Толковый словарь английского языка» Дж. Хокинса, Э. Делаханты, Ф. Макдональда [2008], англо-русские словари «Названия минералов» Р.С. Митчелла [1982], «Англо-русский геологический словарь» П.П. Тимофеева, М.Н. Алексеева, Т.А. Софианова [1988], энциклопедические словари минералогии «Минералогический словарь» В.Г. Кривовичева, [2008], «Энциклопедия минералов» под редакцией К. Фрея (перевод с английского Запольнова А.К.) [1985]. С целью подробного анализа при работе с материалом привлекался ряд источников: Англо-таджикские и англо-русские электронные словари Google translate, АBBYY Lingvo Live, минералогические электронные порталы www.catalogmineralov.ru, www.kristallov.net, www.rukhom.tj и www.gem-center.ru

Предметом исследования избраны таджикские и английские термины, а также словосочетания, которые обозначают понятия минералогии и горного дела (без учёта существующих национальных вариантов английского языка), их соответствие и несоответствие в таджикском языке, которые были извлечены диссертантом из специальной художественной и печатной литературы, также словари горнопромышленной и минералогической сферы деятельности. Материал исследования: **604** английских терминов наиболее распространённых минералов и их таджикские эквиваленты [русский язык использован нами в качестве языка, дающего наиболее полное представление о семантике и структуре минералогического термина].

Научная новизна диссертационной работы состоит в том, что:

- впервые проведено лексико-семантическое и структурное исследование минералогических терминов, где учитываются семантические и словообразовательные особенности минералогических терминов таджикского и английского языка;
- рассмотрены словообразовательные способы образования терминов минералогической лексики и вскрыто семантическое свойство способов выражения данного пласта терминологии в таджикском и английском языках;

- выявлены сходства и различия минералогических терминов таджикского и английского языков.

На защиту выносятся следующие положения, которые описывают специфические особенности и научную новизну диссертации:

- исследование проблем структуры минералогической терминологии в работах языковедов,
- степень исследования проблем минералогических терминов в современной лингвистике и создание исходных данных для сравниваемого исследования действующей группы терминов,
- для исследуемой терминосистемы таджикского языка характерно сходство с аналогичными терминами английского языка, что доказывает международный характер всей науки, в общем, и оказывает воздействие на рост терминологического фонда сферы минералогии.
- средства термин - образовательного потенциала терминосистемы имеют в своем составе языковые ресурсы разного вида: морфемные, морфолого-синтаксические формы, которые функционируют в соответствии с действующими методами формирования по моделям производных терминов конкретной структуры.

Теоретическая значимость исследования заключается в углублении представлений о формировании терминов области минералогии на основе их сопоставления в таджикском и английском языках. В частности, в данном исследовании с теоретической точки зрения обоснованы проблемы терминосложения и функциональности терминов, терминологических систем узких специальностей, в сопоставительном ключе осуществлён структурно-семантический анализ терминов рассматриваемой области, выявлены общие закономерности и специфические особенности формирования и развития терминов области минералогии в исследуемых языках. Диссертация также может способствовать правильному развитию процесса терминосложения, особенно образованию терминов области минералогии в соответствии с требованиями норм современного литературного таджикского языка.

Практическая значимость диссертационной работы заключается в том, что материалы исследования можно будет использовать в сравнительно-сопоставительных двуязычных словарях, в лексикологии, учебниках по лексикографии на таджикском и английском языках, в практике перевода, в вузовских курсах по сопоставительной грамматике. Также результаты исследования можно будет использовать при совершенствовании научных исследований в области общего и сравнительно-типологического языкознания. Все лексическое исследование и, конечно же, наша работа применяется на практике. Изученные нами термины могут, употребляются не только в сфере минералогии, но и в различных учебниках, учебных пособиях. Диссертант уверен, что изучение минералогических терминов даёт ценные материалы для сопоставительной лексикологии и семасиологии таджикского и английского языков.

Апробация работы. Диссертация обсуждена и рекомендована к защите на заседании кафедры Иностранных языков Национальной академии наук Таджикистана (Протокол №3 от «6» октября 2019 г.), на заседании кафедры Языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни (протокол №5 от 26.01. 2020), а также на секции языкознания при ТГПУ им. С. Айни (протокол №3 от 09.04.2020).

Основные положения диссертации были отражены в четырех публикациях, а также в выступлении с докладом в Международно-юбилейной научно – технической конференции студентов, магистрантов и аспирантов “Научно – инновационные технологии: идеи, исследования и разработки” 26-27 апреля 2018 года в КГТУ “Известия КГТУ им. И. Раззакова” г. Бишкек, Кыргызстан

Структура диссертации. Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка литературы. Общий объем работы составляет 189 страниц компьютерного текста.

Во введении обосновывается выбор и актуальность темы диссертации, определяются цели и задачи исследования, выявляются теоретическая и практическая значимость, указывается новизна исследования.

В первой главе **“Теоретическое обоснование изучения минералогической терминологии в таджикском и английском языках”**, состоящая из трех разделов, дается подробное описание соотношений «термин», «слово» и «терминология» в лингвистике, номенклатура минералогических терминов, исследуется становление и развитие таджикской и английской минералогической терминологии.

В первом разделе первой главы **«Соотношение и взаимосвязь понятий «слово», «термин» и «терминология» в лингвистике»** дается подробное описание соотношений и взаимосвязи слов и терминов в лингвистике. Слова могут классифицироваться по значению, употреблению и происхождению. Они могут иметь грамматическое и лексическое значение. В словах происходят разные языковые явления: синонимия, антонимия, омонимия, паронимия и другие. Слово помогает нам выразить вслух свои мысли, с их помощью мы воспроизводим свою речь, между людьми происходит общение.

Термин может быть словом или выражением из какой-нибудь области науки или деятельности. Термин представляет собой основную единицу терминологической области. Единицы, которые входят в терминологический состав языка, определяются максимально четко, у них нет случайных смыслов или значений, им даются конкретные определения.

Минералогические термины – это слова, выбранные из лексического фонда литературного таджикского языка, которые однозначны и обозначают содержания только минералогического термина.

Термин называет техническое понятие, и в совокупности со всеми терминами данной системы является компонентом научной теории

определенной технической области знания [Джураев, 2010, 3]. «Названия минералов составляют важную часть терминологии, используемой в минералогии, поэтому играют основную роль в процессе функционирования системы научной коммуникации» [Лазаренко, 1978, 38]. Термины минералогии по структуре распределены нами следующим образом:

простые: **ақиқ** – **agate** - **агат** – як навъ санги қимматбаҳо, ки сурхранг ва зарди норанҷӣ аст [ФЗТ, 1969, 50];

производные: **фирӯза** – **turquoise** - **бирюза** - навъе аз сангҳои қимматбаҳои кабудранг ё осмонранг ки барои зебу зинат ба қор мебаранд [ФЗТ, 1969, 64];

сложные: **забарҷад** – **topaz** – **топаз** [забар+ҷад] – санги қимматбаҳои сабзи ба зард моил [ФЗТ, 1969, 424].

Существуют также *термины-словосочетания*, например,

санги аҳзар – **malachite** - **малахит**,

санги гаронбаҳо – **gem** - **драгоценный камень**,

санги қайроқ – **cobblestone** - **бульжник**,

Минералогические термины в современном таджикском языке по своим семантическим признакам распределяются следующим образом. Например,

по личным именам,

файзиевит– **faizievite**– **файзиевит** – ба шарафи олими олими бузурги тоҷик, минералогии намоён, узви вобастаи АИ ҶТ, профессор Абдулҳақ Раҷабович Файзиев номгузорӣ шудааст [ЛТРТИГ, 2010, 204],

по местам нахождения (географические названия),

бадахшонит – **badakhshonite** – **бадахшанит** – дорожний пегматит, Рангульское пегматитовое поле, Туракулома хребет, Восточный Памир, Горно-Бадахшанская автономная область, Таджикистан [URL: www.webmineral.ru],

по химическому составу,

ёкути азрак – **beryl** – **берил** - элементҳои химиявӣ, метали бисёр сабук [ФМРТИИДТ, 2013, 46],

по физическим свойствам,

рух – **zinc**- **цинк** – яке аз мӯҳраҳои шатранҷ, ки ба шакли бурҷ аст [ФЗТ, 1969, 154],

Минералам даётася названия: *по цвету*,

лаъл – **ruby** – **рубин**– санги қимматбаҳои сурхранги дурахшон [ФЗТ, 1969, 597],

malachite – **дахнаҷ**, **санги аҳзар** - **малахит** –от греч. мольва, за зеленый цвет [Митчелл, 1982, 157],

по форме кристаллов,

дур(р) – **pearl**- **жемчуг** – марворид, марвориди қалон [ФЗТ, 1969, 401],

spinel- **шпинел** – **шпинель**– от латинского spinella- маленький шип [Митчелл, 1982, 232].

по свойствам и особенностям,

марчон– coral - корал – моддаи сангшудаи оҳакии сурх, ки аз онҳо ҳосил мешавад ва баро асбоби зинат ва ороиш ба кор мебаранд [ФЗТ, 2008, 765],

по применению,

гач – alabaster - алебастер - санги маъдани махсус, ки онро дар кӯраҳо пухта, дар бинокорӣ ба кор мебаранд [ФЗТ, 2008, 314].

Диссертант приводит пример из материалов, обнаруженных им на страницах печати:

Чумҳурии мо дорои захираи бузурги маъданҳои фулузӣ буда, то ҳол конҳои зиёди тилло, нуқра, мис, сурб, руҳ волфрам, молибден, висмут, магний, оҳан, арсен, қалъагӣ, сурма, симоб кашф шудаанд [Ганҷ, №8. 08.2020, с.7]. – Наша республика обладает великими запасами металлических минералов, и до сих пор открыты многочисленные месторождения золота, серебра, меди, свинца, цинка, вольфрама, молибдена, висмута, магния, железа, арсена, олова, сурьмы, ртути.

Как свидетельствуют приведённые примеры, в таджикских терминах встречаются слова исконного и заимствованного характера. Заимствованные слова по своей структуре схожи с английскими терминами, так как пришли в таджикский язык посредством русского.

Таким образом, анализ языкового материала показывает, что почти все минералогические термины английского и таджикского языков достаточно разнообразны по своим структурно-семантическим признакам.

Заимствованные научно-технические термины, в частности минералогические термины – это инородные термины, которые заимствуются из разных современных языков науки (английского, русского, французского, немецкого и т.д.) из-за отсутствия их эквивалентов в таджикском языке.

Минералогическая терминология является частью специальной минералогической лексики. Центральным понятием, вокруг которого формируется этот язык, является понятие «минералогические термины». Соответственно, терминологическую лексику минералогического языка мы будем называть «минералогическая терминология». Иногда для обозначения всей терминологии определенной области используют понятие терминосистема. Оно подчеркивает такое важное свойство терминологии, как системность.

Во втором разделе «**Номенклатура минералогических терминов**» дается подробное описание о номенклатуре минералогических терминов в сопоставляемых языках.

«Минералогическая номенклатура – является языком минералогов, а язык может быть хорошим средством общения лишь при условии его широкого распространения и одинаковом смысловом значении одних и тех же слов» [Лазаренко, 1978, 11].

По мнению Р. Митчелла «существует две противоположные тенденции в минералогической номенклатуре – рациональная и иррациональная» [Митчелл, 1982, 12].

Рациональные названия минералов несут в себе информацию о минерале. Все названия, основанные на химическом составе форме и габитусе кристаллов, окраске, блеске и других свойствах, иллюстрируют рациональную номенклатуру.

Иррациональная номенклатура ничего не сообщает о минерале – это названия по личным именам или по местам находки, например, **пренит** – **prehnite** – **пренит** – минерал назван в честь Х фон Прена голландского полковника из Кейптауна (имя собственное (персональное название) используется в качестве производящей основы (корень) производного термина).

В научно-технической сфере под номенклатурой выделяют особые слова и словосочетания, которые обозначают названия научных, научно-технических и технических предметов. Например, **бериллий** от берилла - **beryl** (*берил*, зелено-голубоватый прозрачный камень) или **никель** от никелина – **nickeline**.

Если минерал имеет химические отличия от уже известных структурно родственных ему минералов, то используются приставки к названиям типа:

ферринатрит - **ferrinatrite** – **ферринатрит**,
натроалунит - **natroalunite** - **натроалунит**.

А если наоборот, надо подчеркнуть химическое родство, то используется корень «**phil - фил**», означающий «друг кого-то». Например, калио**филлит** - **kaliophilite** - калио**филлит**,
натро**филлит** - **natrophilite** – натро**филлит** - соответствует понятиям друг калия, друг натрия и т.п. [Расцветаева, 2006, 7].

Слово **санг** при образовании минералогической терминологии в таджикском языке, чаще образуется путем **терминосложения**.

Слово **санг** – (*ҷисми сахти кӯҳӣ, ки дорои хелҳо ва рангҳои гуногун мебошад*) является также продуктивным в таджикском языке при образовании названий минералогических терминов.

По этому способу диссертант выявил **22** термина: **ангиштсанг** - **каменный уголь**, **варақсанг** - сланец, **гаронсанг** - драгоценный камень, **гачсанг** - гипсовый камень, **гулсанг** - лишайник, **ёқутсанг** - рубин, **яхонт**, **зуғолсанг** - каменный уголь, **қайроқсанг** - булыжник, **моҳсанг** - лунный камень, **нақрасанг** - гемма, **намақсанг** - каменная соль и т.п.

В английском языке было выявлено **20** словосочетаний со словом **rock**: (*a large stone or boulder, the hard part of the earth's crust, under the soil* или *stone - a piece of rock, stones or rock as material*): **rock cork** -пробковый камень, **rock crystal** -горный хрусталь, **rock hound** -коллекционер минералов, **rock milk** -кальцгур, горное молоко, **rock phosphate** -фосфорит, **rock wool** -асбест, **rock-flour** -горная мука и т.п.

10 терминосложений: **sand-rock** -песчаник, **salt-rock** -каменная соль **chalk – stone** -известняк, **eagle-stone** -этит, **elf-stone** –белемнит и т.п.

Согласно рекомендациям CIBJO и FTC (Всемирная конфедерация ювелиров-The Gemstone Book. Gemstones, Organic Substances Artificial & Products – Terminology & Classification, The Diamond Book. Diamonds – Terminology & Classification) и FTC Rules (Федеральной торговой комиссии США - Federal Trade Commission Rules. Guide for the Jewelry, Precious Metals and Pewter Industries): для **природных камней** принято использовать корректное название вещества, без уточнения происхождения. Например “**ёкут - sapphire – сапфир**” уточнение а “**ёкути табий - natural sapphire – природный сапфир** – излишне. Термины драгоценный и натуральный можно использовать только для природного камня в том числе можно использовать минералогическое название «**ёкути азрак, берил – beryl– берилл**, вместо **аквамарин – aquamarine – аквамарин**.

Анализ языкового материала показывает, что, огромное количество названий минералов в основном заимствуются из разных языков мира и принадлежат к особой лексике. К ним относятся:

грецизмы: **анхидрит – anhydrite– ангидрит** – (*санги ромбӣ, беранг, хокистарӣ, бўр. Ба намуди қабатҳои сохтори донагидошта вомахӯранд*) [ЛТРТИГ, 2010, 14] (*ангидрит- название произошло от греческого слово без воды, в отличие от более обычного сульфата кальция – гипса, который содержит много воды*) [Митчелл, 1982,84];

латинизмы: **аквамарин – aquamarine – аквамарин** – (*санги қиматбаҳои осмониранги сабзтоби шаффоф*) [ЛТРТИГ, 2010, 12] (*аквамарин - термин от латинского слова aqua – вода и mare – море (морская вода), поскольку цвет минерала напоминает цвет воды тропического моря. Месторождение минерала распространен по всему миру в основном в Бразилии и в Индии*) [Митчелл, 1982,81];

забарчад– топаз- топаз – (*ромбӣ, ромбопирамидалӣ, шаффоф, беранг, осмони сафед, сурхча, сафеди зард то гулоб*) [ЛТРТИГ, 2010, 199] (*топаз – название происходит от одного из мест находки минерала, это остров в Красном море, который раньше носил название Топазион греческое слово означающий искать*, [Митчелл, 1982, 208].

Существует также много названий минералов в честь ученых других областей знаний: химиков, физиков, астрономов, медиков. Есть минералы, названные в честь писателей, поэтов, философов, политических деятелей и путешественников. Например,

беловит – belovite - беловит - назван в честь основателя российского рентгеноструктурного анализа Н. В. Белова,

рентгеновит – rentgenite - рентгеновит - назван в честь описавшего в 1895 году новый вид электромагнитных волн В. Рентгена.

По наблюдениям автора диссертации, в последнее время, в мировой науке значительно возрос интерес к разработке рациональной номенклатуры и классификации минералов.

Приведём примеры применения терминов данной области в таджикском языке на примере материалов СМИ:

Нефрит ё яшми сабз аз қадим маълум аст, онро санги гурда ҳам меноманд [Ганҷ, №7, 07.2020, с.8] – Нефрит или зелёный яшм известен с древнейших времён и его ещё называют печёночным камнем.

Как свидетельствует приведённый примеры, таджикский термин *нефрит* носит международный заимствованный характер. По своей структуре он схож с эквивалентным английским термином, так как пришёл в таджикский язык посредством русского.

Таким образом, несмотря на то, что достаточно многое уже сделано, тем не менее, проблема построения логической и последовательной теории терминов минералогии и тщательная разработка на этой основе практических выводов и рекомендаций для разных областей человеческой деятельности по-прежнему остается актуальной.

В третьем разделе «*Становление и развитие таджикской и английской минералогической терминологии*» освещается вопрос о становлении и развитии минералогических терминов в таджикском и английском языках.

На каждом отдельно взятом историческом этапе развития процессы терминотворчества протекали с разной плодотворностью и интенсивностью. Так, лексические единицы минералогической терминосистемы средневековья функционировали в научных и философских трудах Абуали ибн Сино «Даниш-намэ» (1957), Абурайхана Беруни «Собрание сведений для познания драгоценностей (Минералогия)» (1963) и Ахмада Туси «Аҷоибнома» (2016). Большая часть сочинений Абурайхана Беруни и Абуали ибн Сино написана на арабском языке, так как начиная с IX века, на всём Ближнем Востоке учёные пользовались арабским языком. То же самое можно сказать о языке европейских ученых, которые в те времена пользовались латынью.

Следует отметить, что первый этап роста минералогической терминологии таджикского языка, прежде всего, относится к раннему периоду средневековья. Если говорить о втором этапе формирования и развития таджикской минералогической терминологии, то она относится к послереволюционному периоду.

В период независимости были обнаружены десятки видов минералов, которые кроме Таджикистана больше нигде не встречаются. Например, **точикит – tadzhikite** - таджикит, **гармит – harmite** - гармит, **дарапиезит - darapiosite** – дарапиезит - были найдены таджикскими учеными и внесены в международный реестр минералов. Необходимо особо выделить, что в составе минералогических терминов таджикского языка также есть исконно таджикские слова: *зар, нукра, кахрабо, лоч(у)вард, яшм, ёқут* и др.

В то же время почти наравне с исконными словами таджикского языка минералогическая терминология представлена словами арабского происхождения: **лўълўь – pearl** – жемчуг. Наиболее известные названия этого камня по мнению Бируни являются: **лўълўа, дурра, марджана,**

нутфа, тума, туъамийа, латимийа, садафийа, саффана, джумана, ванийа, хайджумана, харида, хуса, саъсаъа и хасл [Бируни, 1963, 92].

В произведении Ахмада Туси было выявлено **57** минералогических терминов. Из них **28** образованы по способу простых и производных терминов: *аҳҷор, қаҳрубо, магнотис, алмос, буссад, даҳнач, зар, зумуррад, сурб, шодана, шаба, садаф, талқ, ақиқ, фулод, қалқанд, сандарус, лаъл, луълуъ, марҷон, милҳ, акҳол, тутийё, нуқра, нушодир, ёқут, сахраҳо, ҷива*. **4** термина по способу **словосложения** которые состоят от двух основ: *сиркогурез, мурдосанг, марқашиишо, богиз-ул-хал*. **5** терминов по способу **суффиксального** словосообразования: *гарзӣ (гарз+ӣ), фирӯза (фирӯз+а), қилимиё (қилими+ё), кибритӣ (кибрит+ӣ), зиббақӣ (зиббақ+ӣ)*. **20** терминов по способу **словосочетания**: *ҳаҷари исҳол, ҳаҷари бадахш, ҳаҷари булур, ҳаҷари бечода, ҳаҷари позаҳр, ҳаҷари туғузғуз, ҳаҷари ҷазъ, ҳаҷари ҷамаст, ҳаҷари рухом, ҷавҳари забарҷад, ҷавҳари зуҷоҷ, ҷавҳари зирних, ҳаҷари кибрит, ҳаҷари лочвард, маъдани мумиё, ҷавҳари нуҳос, ҳаҷари вард, ҳаҷари ярақон, ҳаҷари яҳуд, ҳаҷари қай*.

В Центральной Европе внезапный переход геолого-минералогической терминологии в терминосистему приходится на начальный период горной терминологии и производства XIX в. [Рупосова, 2016, 21].

С древних времен считалось, что каждый минерал имеет свое астрологическое значение, так как обладает энергетическим полем и излучает некий информационный поток. В основном минералы называли по месту их первых находок. Например:

аляскит – alaskite – аляскит – с полуострова Аляска [АРГС, 1988,16],
андалузит – andalousite – андалузит – из испанской области Андалузия [АРГС, 1988, 22].

Однако камень **амазонит – amazonite - амазонит**, несмотря на свое название, не встречается в районе реки Амазонки в Южной Америки, вероятнее всего, его спутали с другим минералом [АРГС, 1988, 19].

Пример с термином «амазонит» из таджикских СМИ:

Амазонит ранги сабзу гулобӣ дорад. Амазонити Бадахшон бо тозагии ранг фарқ дорад [Ганҷ, №7, 07.2020, с.8] – Амазонит имеет зелёный и розовый цвет Бадахшанский амазонит отличается чистотой красок.

В минералогической терминологии встречаются термины, которые получили своё название по предписываемым им врачующим и охраняющим свойствам:

яшми сабз – nephrite – нефрит – от болезней почек - от греческого слова «нефрос» - «почка», **нилум – amethyst – аметист** - предохраняющий владельца от пьянства, [Митчелл, 1982, 83].

Также иногда по названию минерала можно судить о его составе, например, **куприт – cuprite - куприт** – медный [Митчелл, 1982, 196].

Только с XVIII века названия минералам стали давать по фамилиям ученых, первооткрывателей и высокопоставленных лиц:

шеелит - scheelite– шеелит – в честь шведского химика К.В.Шееле [Бетехтин, 2007, 454],

галлуазит – halloysite - галлуазит – в честь бельгийского геолога Ж. Б. Омалиуса д'Аллуа.

Таким образом, основным источником образования и развития лингвистической терминологии в таджикском языке являются ранние научные, а также другие литературные и исторические памятники, которые были созданы на таджикском и английском языках.

Исторические и научные хроники, учебники, двуязычные и многоязычные толковые словари, литературные произведения, глоссарии, которые были разработаны на основе грамматических источников, сыграли значительную роль в формировании и поступательном развитии лингвистических терминов исследуемых языков. Они являются основным и ценным источником языкового материала, смогли сохранить в себе все достижения человеческого языка, науки и культуры и имеют огромное значение для развития современного таджикского и английского языков.

Вторая глава диссертации - **«Структурный анализ минералогической терминологии в таджикском и английском языках»**, состоит из семи разделов. В ней приводится информация о способах образования минералогических терминов в таджикском и английском языках, рассматриваются основные способы образования минералогической терминологии таджикского и английского языков, определяются морфологический, морфолого-синтаксический и лексико-синтаксический способы образования минералогической терминологии.

В первом разделе второй главы **«Основные способы образования минералогической терминологии таджикского и английского языков»** освещается вопрос о способах образования минералогических терминов в таджикском и английском языках.

Морфологический способ образования минералогических терминов является основным в обогащении словарного состава таджикского и английского языков. При переводе подобных терминов новые слова образуются на базе имеющихся производящих основ путём их сочетания с различными аффиксами.

В таджикском языке термины-корни в минералогических терминах, основу которых составляет один термин, образуют новые термины путём присоединения к ним префиксов, суффиксов или же других словообразовательных элементов. Например, с помощью присоединения к слову **«санг»** других словообразовательных элементов можно создать следующие термины-слова в таджикском языке: **сангкор** - каменщик, **санглох** – нагромождение камней, **сангоб** - сосуд, **сангпора** – скала, **ангиштсанг** - каменный уголь, **варақсанг** - сланец, **гақсанг** - гипсовый камень, **гулсанг** - лишайник, **ёқутсанг** - яхонт, рубин и т.п.

В английском языке: **silver** - серебро: **silverer** - зеркальщик, **silverfish** - тарпон, **silveriness** - серебритость, **silverside** - окорок, **silverware** -столовое

серебро, **silverweed** - лапчатка гусиная, **silversmith** - серебряных дел мастер и т.п.

В английском языке встречается большое количество исконных и заимствованных аффиксов. Но при терминообразовании элементов области минералогии употребляются не все аффиксы. Присоединяясь к производящей основе, аффикс должен выражать определенное значение. Например, термин **alumina**: *aluminum, aluminite, hydrocalumite, ironalum, magnesio-alumino-katophorite, natro-alumobiotite, nickelalumite, paraluminate* и др.

Таким образом, анализ языкового материала показывает, что как в английском, так и таджикском языках при образовании минералогических терминов основным способом терминообразования является аффиксация и словосложение.

Следовательно, этот способ терминообразования в лексике минералогии использовался раньше, и продолжает использоваться сейчас, на протяжении многих лет.

Способ терминопроизводства и терминосложения в минералогической терминологии дает огромное количество новообразований. Разные терминообразовательные элементы, которые присоединяются к основе слова, и в результате создают новые слова, могут проявлять различную активность и впоследствии несут различную смысловую нагрузку.

Во втором разделе второй главы - **Морфологический способ образования минералогической терминологии**», анализом охвачены способы словообразования терминов области минералогии в сравниваемых языках. Так, диссертант отмечает, что морфологическая структура образования слов в обоих языках свидетельствует о большом сходстве строения его элементов. Он разделяет термины минералогии на **простые**: *дур(p) – pearl - жемчуг, ақиқ –agate – agat, beryl - ёқути азрак – берил и т.д.*; **производные**, происхождение которых он по семантике классифицирует на происхождение по личным именам (*преним – prehnite– преним*), по географическим названиям (*тоҷикит - tadzhikite – таджикит, тораз - забарҷад – топаз*), по химическому составу (*алюминит - aluminite– алюминит*), по физическим свойствам (*аделит–adelite – аделит*) и другим признакам; **сложные**, которые он подвергает такой же семантической классификации, а также делит на **термины-словосочетания** и приводит пример из таджикского языка, отобранный из страниц печати:

Дар қатори ёқути сурх, ёқути кабуд, лаъли асил, ки аз ҷумлаи санғҳои қимматбахои ба мисли клиногумит, турмалин, скаполит, хризолит, топаз, гранат, кордиерит, данбурут, кианит, фирӯза, аметист, морион ва санғҳои ороишӣ ба монанди лочувард, агат, яшим, мрамари сулаймонӣ (оникс) ва дигар намудҳои гуногунранги мрамар санги хоро, нефрит, содалит, амазонит, серпентинит, змеевик, офит арзи вуҷуд доранд [Ганҷ, №7, 02.2020, с.6] – Наряду с красным яхонтом, голубым яхонтом, чистым рубином, которые относятся к числу драгоценных камней, таких как

клиногумит, турмалин, скаполит, хризолит, топаз, гранат, кордиерит, данбурит, кианит, бирюза, аметист, морион и камней-украшений, таких как лазурит, агат, яшм, оникс и другие разноцветные мраморные камни, как нефрит, содалит, амазонит, серпентинит, змеевик, офит.

Третий раздел второй главы - «Суффиксальный способ образования минералогических терминов», посвящается суффиксации минералогических терминов в сопоставляемых языках.

Одной из основных особенностей английской суффиксальной системы является большая свобода в объединении суффиксов с основами.

Образованные путем суффиксации минералогические термины можно разделить на два вида: построенные с помощью простой суффиксации и сложной суффиксации.

Простая суффиксация - образование минералогических терминов с суффиксами **-ite, -lite, ine (yne), -ar, -clase, ide, -oid**.

Из многочисленных рассмотренных названий минералов выявляется, что в большинство наименований входит суффикс **-ite**. Однако возможно и применение других перечисленных выше суффиксов.

Возможно, было бы значительно лучше для стандартизации, если бы все названия минералов заканчивались на суффикс **-ite**, но возможно именно разные суффиксы делают минералогические термины столь интересными.

Суффикс **-ite** происходит от греческого слова и означает происхождение из чего-либо или схожесть с чем-либо. Этот суффикс использовался в греческом и латинском языках в составе терминов-названий минералов и горных пород, отражающих качество, состав, применение или местонахождение камня [Митчелл, 1982, 69]. Древними примерами суффикса **-ite** можно назвать: **alabastrites** - алабастритес – камень, из которого делали вазы, называемые **алабастрон хлоритис** за зеленый цвет камня.

В более старых источниках можно найти названия минералов с суффиксом – **yte**: **alleganyte** – аллеганит (Округ Аллегейн) [Митчелл, 1982,69]. Но больше всего с помощью этого суффикса от имен собственных образуются названия минералов: **ависенит - avicennite–авиценнит** – найден в 1956 году в Зирбулакских горах Джузумули в Узбекистане, назван в честь ученого Абуали ибн Сино, **дарapiosite –дарapiозит - дарapiозит** – сокращенная форма от Дараи Пиёз назван в честь морена ледника Дараи Пиёз, Алайский хребет, **баратовит – baratovite - баратовит** - назван в честь Рауфа Баратовича Баратова, петролога, академика АН Таджикистана.

Большинство наименований солей, образованных с суффиксом **-ite**, присоединяются к основам существительных для выражения названий тех кислот, которые оканчиваются на **-ous**. Например, нитрит - **nitrite - нитрит** - соль азотистой кислоты– от **nitrous acid** – азотистая кислота; сульфит - **sulphite - сульфит** - соль сернистой кислоты - от **sulphurous acid** – сернистая кислота [АРГС, 1988, 434].

Изучение суффиксов минералогических терминов выявляет, что суффикс **-ite** в названии минералов может быть терминальными и нетерминальными.

Следующий немаловажный способ суффиксации минералогических терминов — это образование наименований с помощью химического символа.

Таким образом, из **604** приведенных минералогических терминов **318** терминов образованы суффиксальным способом в английском языке, что составляет **55%** материала в английском и **301** термин образован суффиксальным способом в таджикском языке, что составляет **51%** материала в таджикском языке. Выявляется, что суффиксы **-u** и **-um** используется только в терминообразовании английского языка, при переводе на таджикский язык они заменяются другими суффиксами, либо не переводятся вообще.

Суффикс **-ite** не является производным от **-lite** и никак не связан с ним.

Несмотря на то, что суффикс **-oid** (в значении похожий по форме) имеет эквивалент в таджикском языке, он во многих минералогических терминах не переводится.

Как в английском, так и в таджикском языках, суффиксальное словообразование играет особую роль в развитии минералогической терминосистемы. Наиболее продуктивным способом аффиксального словообразования в минералогической терминологии является образование терминов с помощью суффиксов, которые можно разделить по продуктивности и семантико-деривационным особенностям. Эти суффиксы от различных частей речи образуют лексемы номинативного характера, на основе которых базируется вся терминосистема. К наиболее продуктивным суффиксам в терминообразовании относятся суффикс **-ite**, который употребляется с различными частями речи. В образовании ряда других терминов участвуют малопродуктивные суффиксы.

Четвертый раздел второй главы - «**Префиксальный способ образования минералогических терминов**», посвящён минералогическим терминам, образованным с помощью разных префиксов. В ходе работы при образовании минералогических терминов было выявлено **64** префикса.

Префиксы, связанные с физическими свойствами минералов: **hema, glauco, leuco, melano, rhodo, chlor, chloro, chryso, cyano, kyan, xantho** [гема, глауко, лейко, мелано, родо, хлор, хлоро, хризо, сиано, киан, ксанто];

Префиксы, связанные с химическими свойствами минералов: **aluminio, alumo, ammonio, argento, arseno, auri, auro, baryto, bismuto, hydro, iod, ytthro, kali, calcio, carbo, cupro, lithio, magnesio, mangano, natro, nitro, plumbo, sidero, stanno, stib, thor, urano, ferri, ferro, fluo, phospho, chalco, chlor, zinc, zirco, molybdo** [алюмино алюмо, аммониио, аргенто, арсено, аури, ауру, барито, бисмуто, хидро, иод, иттро, кали, калсио, карбо, купро, литио, магнизио, мангано, натро, нитро, плюмбо, сидеро, станно, стиб, тор, урано, ферри, ферро, фто, фосфо, халко, хлор, синк, сирко, молибдо];

Кристаллографические свойства: **hexa, hemi, iso, clino, ortho, tetra, tri** [гекса, геми, изо, клино, орто, тетра, три];

Разные приставки: **a, an, hetero, hyalo, crypto, lepto, meta, para, pyro, poly, pseudo, epi, eu** [а, ан, гетеро, гиало, крипто, лепидо, мета, пара, пиро, поли, псевдо, эпи, эв].

Все приведенные приставки имеют разное происхождение в зависимости от происхождения названия химического элемента. Многие из них являются производными от греческих или латинских слов [Митчелл, 1982, 67].

Результат исследования показывает, что в нашей работе из **604** использованных минералогических терминов при образовании минералогических терминов выявлено **64** интернациональных префиксов, в том числе **171** термин образован префиксальным способом в английском языке [25%] и **171** термин - в таджикском языке [25%].

Также выявляется, что названия не менее 23 минералов, в состав которых железо входит в двухвалентной форме, начинаются с префикса **ferro- ферроплатина - ferroplatinum – ферроплатина.**

Наименования **11** минералов, в состав которых железо входит в трехвалентном состоянии, начинаются с префикса **ferrī – ферримусковит - ferrimuscovite - ферримусковит.**

Названия **15** минералов, которые начинаются с префикса **sidero-** [железо] **сидерофиллит - siderophillite – сидерофиллит**, используют комбинацию из двух префиксов: **фосфосидерит - phosphosiderite - фосфосидерит,**

Выявляется, что префиксы **chlor** [зеленый] и **chloro** [светло-зеленый] чаще других используются в названиях минералов и переводятся на таджикский язык посредством заимствований. В том числе следует отметить, что префиксы **chlor** и **chloro** указывают только на цветовую гамму минералов, не имея никакого отношения к содержанию хлора в составе минерала.

Больше всего терминов создано с помощью префиксов **clino-, ortho-, tri-** и **tetra-**, которые обозначают **clino – наклонный, ortho – правильный, tetra – четыре** и **tri - кристаллы с трехосевой симметрией.**

Анализ языкового материала показывает, что перевод префиксов **hydro, calcio, zinc** и **zirco** с английского языка на таджикский образован посредством русского языка с учетом правил описательных и фонетических изменений таджикского языка: **хидро** [гидро], **калсио** [кальцио], **цинк** [цинк], **сирко** [цирко].

Как в английском, так и таджикском языках при образовании минералогических терминов с префиксами в основном участвуют сложные производные термины [состоящие из двух или трех интернациональных префиксов], при этом основная часть префиксальных терминов образована префиксально+суффиксальным способом.

В пятом разделе второй главы «**Префиксально - суффиксальный способ образования минералогических терминов**» рассматривается префиксально–суффиксальный способ образования минералогических терминов.

Согласно Директиве CNMNC 2013 (Комиссия по новым минералам и названия минералов) по использованию суффиксов и префиксов в названиях минералов и по сохранению исторических названий: «предписать и сохранить устоявшиеся названия минералов и названия, данные в честь человека или местности» [URL.:www.kristalov.net].

При анализе префиксально-суффиксальных минералогических терминов диссертант считает необходимым разделить этот способ наименования терминов в английском и в таджикском языке на:

Модель pref+suf> N. В таджикском языке: **торит** - thorite [тор+ит].

Модель pref+suf> N. В английском языке: **calcite** – калцит [calcio+-ite], **stannite** – станнит [stanno+ite].

По этой модели в работе выявлено **17** терминов в английском языке и **17** терминов в таджикском языке, что составляет **5%** собранного материала в обоих языках.

В том числе при анализе префиксально – суффиксальных минералогических терминов достаточно продуктивной считается модель **pref+pref+-суф> N.** Эта модель образуется из существительные с помощью двух разных префиксов, с присоединением суффиксов. **Например,** в таджикском языке: **станоидит** – **stannoidite** [стано+ид+ит]; в английском языке: **bismutoferrite** – **бисмутоферрит** [bismuth [висмут] + ferrum [железо] +-ite [Митчелл, 1982, 95].

По этой модели в работе было выявлено **19** терминов в английском языке и **19** терминов в таджикском языке, что составляет **6%** собранного материала в таджикском и **6%** в английском языках.

Следует сказать, что процесс присоединения аффиксальной морфемы к корневой отличается в сравниваемых языках.

Таким образом, в таджикском языке такое присоединение совершается путем присоединения, которое не влечет за собой каких-либо изменений в звуковом составе на стыке морфем. Относительно английского языка напротив, присоединение аффиксальной и корневой морфемы проходит по закону комбинации звуков на стыке двух морфем, который имеет в виду конкретные ограничения в употреблении звуков в этих условиях.

Как в английском, так и таджикском языках при образовании минералогических терминов префиксально-суффиксальным способом участвуют модели, состоящие из префиксов + суффиксов + наименований терминов.

Шестой раздел второй главы - «**Лексико-синтаксический способ образования минералогических терминов**», посвящён лексико-синтаксическому способу образования минералогических терминов. Данный способ рассмотрен автором исследования в виде словосочетаний, состоящих из двухкомпонентных, трёхкомпонентных и многокомпонентных терминов области минералогии.

А. Шангина выделяет следующие типы связи между компонентами английских словосочетаний в составе минералогических терминов: **тип управления** и **тип примыкания** [Шангина, 2018, 69].

Тип примыкания. Этот тип подчинительной связи, в которых компоненты соединяются без изменений формы, является характерным для английского языка: **agate jasper - ақиқи яшмӣ - яшмовый агат** [АРГС, 1988, 230].

Тип управления. Отмечается, что это тип подчинительной связи, в котором зависимое слово в английском языке может принимать определенную грамматическую форму в зависимости от главного слова. В данном случае таким словом является притяжательный падеж, который выражен флексией «'s» [Шангина, 2018, 69]: **чашми гурба - cat's eye – кошачий глаз.**

Слово **чашм – eye - глаз** часто используется в названии редкоземельных минералов, в основном в ненаучных или торговых названиях камней.

Как в английском, так и таджикском языках при образовании минералогических терминов подобный способ наименования минералов не так продуктивен, так как их основная часть образуется аффиксальным способом. По этой модели в работе нами было выявлено **100** терминов в таджикском и **100** терминов в английском языке, что составляет **21%** собранного материала в обоих языках.

По морфологическому составу чаще всего в двухкомпонентных терминах английского языка используются прилагательное +существительное, а в таких же терминах таджикского языка - существительное+ прилагательное.

Как в английском, так и в таджикском языках минералогических термины в основном образуются по способу торговых или ненаучных названий минералов.

Модель Adj+N> N – является очень продуктивной в английском и таджикском языках. Эта модель образует существительные от прилагательных+существительных. Например, **алмоси сиёх - black diamond - черный алмаз, шпинели оҳанӣ - iron spinel - железная шпинель.**

По наблюдениям автора диссертации многокомпонентные минералогические термины в основном образуются путём присоединения прилагательных к существительным и реже встречаются формула существительное + существительное.

Из трехкомпонентных терминов диссертантом выявлено **49** терминов в английском и **56** в таджикском языке, которые составляют **11%** собранного терминологического материала в английском языке и **13%** материала в таджикском языке.

В примере **яшмаи тасмашакл – riband jasper –полосчатая яшма - к существительному присоединяется изафет – и,** такой способ перевода двухкомпонентных и трехкомпонентных минералогических терминов очень продуктивен в таджикском языке.

Большинство терминов, образуемых на базе словосочетаний, выражают наиболее сложные и объемные понятия, поэтому основные смысловые компоненты в этих терминах требуют соответствующей интерпретации, которая

выражается подчинёнными словами-компонентами внутри терминов-словосочетаний.

Седмой раздел второй главы - «**Морфолого-синтаксический способ образования минералогических терминов**», посвящён анализу способов сложения минералогических терминов.

В современном английском языке в образовании сложных терминов очень продуктивно слияние: **clinnoferrosilite** – по моноклинной сингонии, **monoclinic** – диморфен и ферросилит.

Выявляется, что структура английского сложного термина передаётся иной морфологической структурой таджикского термина. Например, **шохи нукрагин** – **hornsilver** - **роговое серебро**. Так образовалось множество наименований из прилагательных и причастий, которые потеряли способность обозначать признак и приобрели вещественность.

Анализ морфологического словообразования минералогических терминов сопоставляемых языков показал, что они образуются на основе словообразовательных элементов и в их словообразовании встречаются все типы морфологической структуры слов, характерные для современного английского и таджикского языков. Простые слова в большинстве случаев односложны по своему составу, они имеют развитую смысловую структуру. Аффиксы играют различную роль в образовании производных слов. В исследуемой лексике наблюдается ограниченное число словообразующих суффиксов по их целевому применению. Для исследуемой лексики наиболее продуктивным способом является аффиксальное словообразование.

В системном структурном формировании минералогической лексики отражены все основные структурные типы слов, все способы номинации и все семантические процессы, свойственные лексике вообще.

Третья глава - «**Лексико-семантический анализ минералогической терминологии в таджикском и английском языках**», состоящая из пяти разделов, посвящена лексико-семантическим особенностям минералогической терминологии в таджикском и английском языках.

В первом разделе третьей главы - «**Полисемия минералогической терминологии**», рассматривается многозначность минералогических терминов в таджикском и английском языках.

По наблюдениям диссертанта в минералогической терминологии явление полисемии проявляется в основном в словах-терминах, причём некоторые выявленные термины минералогии, которые имеют несколько значений в таджикском языке, также многозначны в английском языке:

Алмос - diamond - алмаз: **1.** санги маъдани қимматбаҳо, ки чихати дурахшонӣ, хушсифатӣ ва сахтӣ аз дигар сангҳои нодир болоӣ дорад, **2.** ҳар чизи тез ва пурчило, **3.** асбоби шишабурӣ [ФЗТ, 2008, 55],

Diamond–алмос – алмаз **1.** an extremely hard, highly refractive crystalline form of carbon that is usually colorless and is often used as a gemstone and in abrasives, cutting tools, and other applications. **2.** games a. a red, lozenge-shaped figure or certain playing cards. в. playing card with this figure. с. diamonds (used

with a sing. or plural verb) the suit of cards represented by this figure. **3.** baseball a. the infield, b. the whole playing field **4.** a piece of jewelry, which contains a gemstone. **5.** a rhombus, particularly when oriented so that one diagonal extends from left to right and the other diagonal extends from top to bottom [ТСАЯ, 2008,131].

При изучении минералогической терминологии в английском и таджикском языках очень важно отметить, что сама наука, занимающаяся этой терминологией, многогранна и является неотъемлемой частью всей науки, вовсе не является чем-то неизменным, а наоборот, находится в движении. Её состав подвержен различным изменениям, связанным с изменениями, как в самой лексике, так и в окружающем нас мире.

Подводя итог вышесказанному, можно сделать вывод, что минералогическая терминология в английском и таджикском языках набирает обороты в развитии других языковых систем, что способствует её дальнейшему росту и продвижению.

Наличие различных значений слова обогащает его синонимические возможности, разнообразно модифицирует его экспрессивную и эмоциональную окраску и создаёт условия, благоприятствующие и сопутствующие расширению омонимии языка.

Второй раздел третьей главы - «**Омонимия минералогической терминологии**», посвящён терминам-омонимам в области минералогии.

Изучение омонимов в таджикском и английском языках выявляет, что проанализированные омонимы в таджикском и английском языке в основном являются терминами-словами существительными:

Шаба – шаба: **I.** Шаба – шабона, шабина, дар вақти шаб, **II.** Шаба – санги сиёҳи барроқи нарм, мухраи сиёҳ [ФЗТ, 1969, 553],

Рух – рух – рух: **I.** Рух- рӯй, гуна, рухсора, чехра, **II.** Рух – яке аз мухраҳои шатранҷ, ки ба шакли бурҷ аст, **III.** Рух – парандаи афсонавии мавҳум ва бисёр бузург аст [ФЗТ, 1969, 154],

Jade – jade: **I.** мин. жадеит, нефрит,зеленый цвет, **II.** кляча, одер, баба, девка [v.], заездить [лошадь], утомить, приуныть [Мархасев, 1991, 178],

Garnet - garnet [gɑ:nɪt]: **I.** Минерал гранат, темно-красный цвет, **II.** Мор. Гитов-тали [Малаховский, 1995, 149].

Больше всего явление омонимии в названии минералов встречается в английском языке. В том числе выявляется, что аффиксальные минералогические термины омонимы не так много в английском языке.

В таджикском и английском языках существует множество причин для возникновения омонимов, Многие омонимы появились в современном таджикском литературном языке в результате различных словообразовательных процессов, среди которых ведущее место занимает конверсия.

Третий раздел третьей главы - «**Синонимия минералогической терминологии**», посвящён синонимам минералогических терминов.

О нескольких названиях минералов упоминается в работе Абурайхана Бируни в «Собрание сведений для познания драгоценностей [Минералогия]» [1963]. Например,

Фидда - silver – серебро - *арджуса [аргирос], сим, сима, кумуш, руб, луджайн, сариф и сауладж*. *Сим* - это персидское слово, которое было арабизировано в *сам*, а *сам* — это жилы золота и серебра в горах, но в отношении жил золота это слово было более употребительным. *Самана* — персидское слово, по терминологии владельцев рудников, оно обозначает чистое серебро, которое иногда находят в рудниках в виде отдельных кусков величиной с верблюда, опустившегося на колени [Бируни, 1963, 226],

Кахрабо - amber – янтарь. Синонимами этого термина являются **хайануфра, алактрун, адамант** [Бируни, 1963 197] и т.п.

В английском языке синонимия может наблюдаться из-за того, что лексемы были заимствованы из французского и латинского языков, называя понятия, которые уже имеют название.

В четвёртом разделе третьей главы - «**Антонимия минералогической терминологии**», рассматриваются антонимы в составе минералогической терминологии сравниваемых языков. Анализ минералогических терминов таджикского и английского языков показывает, что явление антонимии очень редко встречается в названиях минералов:

марчони **сафед** – **white coral** - **белый** коралл /марчони **сиёх** – **black coral** - **черный** коралл, марчони **сурх** – **red coral** - **красный** коралл/марчони **кабуд** – **blue coral** - **голубой** коралл.

Пятый раздел третьей главы - «**Заимствование минералогической терминологии**», посвящён заимствованным терминам области минералогии с английского языка на таджикский. Заимствование минералогических слов и словосочетаний с английского языка смогло обогатить не только таджикский язык, но и таджикскую научно-техническую терминологию. Огромное количество терминов не переводится, а заимствуется, но им, конечно же, даётся пояснение. Например, графит - **graphite** - **графит, ромеит - romeite - ромеит, ситинакит - sitinakite** – **ситинакит** и т.п.

Пример с термином «родонит» в таджикском языке:

Родонит шаффоф нест, аммо дар сатҳи қабатнайвастагиҳояш садаф барин ҷилва медиҳад [Ганҷ, №6, 06.2020, 8 с] – Родонит не прозрачен, но на уровне соединения слоёв он блестит как перламутр.

Анализ показывает, что при заимствовании минералогических терминов многие из них заимствуются с английского на таджикский язык посредством русского языка.

В заключении по результатам исследования минералогической терминологии в таджикском и английском языках автор исследования делает следующие выводы:

В изучении лексико-семантической и морфологической структуры терминов параллельное исследование словообразовательных и семантических функций минералогической терминологии создаёт основу для

выявления формально-семантических понятий и связей между единицами и терминосистемами языков.

В основе каждого термина обязательно лежит определение [дефиниция], которое обозначает языковые реалии. Благодаря этому термины представляют собой конкретную и в то же время краткую характеристику предмета или явления. Каждая отрасль знания всегда отличается своими терминами, которые составляют основу терминологической системы языка.

Научные термины, несомненно, отличаются от обычных слов и выражений, используемых в повседневном языке, тем, что они чётко сформулированы и несут определённую дополнительную нагрузку подобно математическим знакам. Если бы так было и с минералогической терминологией, можно было бы утверждать, что, по крайней мере, половина всех современных и проходивших в прошлом дискуссий никогда бы и не возникла.

Состав таджикоязычной и англоязычной минералогической терминологии отличается большим разнообразием. В него включаются исконные, а также иностранные слова с иноязычным происхождением. Несмотря на словопроизводственную и семантическую разнородность, все лексические номены занимают своё конкретное место в системе языка, поэтому вся система сохраняет определённую полноту. Любая подсистема языка способна показать экстралингвистические изменения. Следовательно, в этом отношении англоязычная минералогическая терминология отличается относительной стабильностью.

При изучении структурно-семантической и этимологической природы терминов языка путем общего отбора из различных лексикографических источников были извлечены моноксемные и полилексемные термины, которые можно рассматривать на фонетическом, морфологическом и синтаксическом уровнях сравниваемых языков. В ходе исследования в сопоставительном плане установлено, что для образования и пополнения таджикской и английской терминологии и терминосистемы особое влияние оказали древние языки.

Изучение префиксов минералогических терминов английского языка показало, что все выявленные префиксы [64] для таджикского языка являются интернациональными. Они используются для видоизменения ранее существовавших названий минералов, или для образования совершенно новых слов. Обычно приставки в названиях минералов отражают цвет, свойства, разнообразные особенности или химический состав минерала.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ДИССЕРТАЦИИ ОТРАЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА

Научные статьи, опубликованные в ведущих рецензируемых научных журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан

[1-А]. Олимова А.С. Структурно–семантические особенности минералогических терминов в таджикском и английском языках /А.С. Олимова //Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2018. - №1 (249). - С.144 – 149.

[2-А]. Олимова А.С. К вопросу о сопоставлении минералогической лексики в современном английском языке /А.С. Олимова //Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2018. - №2 (250). - С.177 – 180.

[3-А]. Олимова А.С. Возникновение минералогических терминов в английском и таджикском языках /А.С. Олимова //Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук . – 2019. - №2 (256). - С.151 – 155.

[4-А]. Олимова А.С., Джамshedов П. Префиксальный способ образования минералогических терминов в таджикском и английском языках /А.С. Олимова и др.//Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2020. - №1 (257). - С.205 – 212.

Научные статьи, опубликованные в иных изданиях:

[5-А]. Олимова А.С. Минералогическая терминология / А.С.Олимова // 60-я Международно юбилейная научно – техническая конференция студентов, магистрантов и аспирантов “Научно – инновационные технологии: идеи, исследования и разработки” 26-27 апреля 2018 года в КГТУ “Известия КГТУ им. И. Раззакова” (г. Бишкек, Кыргызстан). – 2018. - С. 240-243.

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ
САДРИДДИН АЙНӢ**

КУД: 491.550:42

Ба ҳукми дастнавис

ОЛИМОВА АДОЛАТ САФАРАЛИЕВНА

**ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИЮ МАЪНОИИ ИСТИЛОҶОТИ
МАЪДАНШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

**10.02.20 – ЗАБОНШИНОСИИ МУҚОИСАВӢ-ТАЪРИХӢ, ҚИЁСӢ ВА
МУҚОИСАВӢ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои филологӣ**

ДУШАНБЕ 2020

Қор дар кафедраи забонҳои хориҷии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон иҷро карда шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Парвонахон Чамшедов** - доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Муқарризи расмӣ: **Шокиров Туғрал Сирочович** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.

Насруддинов Сирочиддин Моҳадшарифович – номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дифои рисола рӯзи «11» феввали соли 2021 соати 13:00 дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA – 28 – и назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121) баргузор мегардад.

Бо муҳтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.tgpu.tj ва дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи « ____ » _____ соли 2020 тақсим карда шудааст.

**Котиби илмии Шӯрои
диссертатсионӣ
номзоди илмҳои филологӣ, дотсент**

Мирзоалиева А.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мубрамияти мавзӯи таҳқиқотро рушди ғаёлонаи низомҳои истилоҳии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва, мувофиқан, дурнамои инкишофи истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ муайян мекунад. Дар баробари ин, мубрамияти таҳқиқоти мазкур аз зарурати баррасӣ намудани хусусиятҳои сохторию маъноии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ошкор сохтани тарзу усулҳои калимасозии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ бармеояд. Омӯзиши истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ барои ошкор кардани аломатҳои маъноие, ки меҳвари номгузории маъданшиносиро ташкил медиҳанд, имкон медиҳад. Мубрамияти мавзӯро инчунин нокифоя будани таҳқиқоте, ки истилоҳоти соҳаи маъданшиносиро дар марҳилаи муосири инкишофи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян мекунад, тақозо менамояд. Дар вазъи имрӯза асарҳои илмие мавҷуданд, ки ба истилоҳот ва низомҳои истилоҳии илмиву техникаи нисбат ба забонҳои гуногун татбиқшаванда, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудаанд, вале миқдоран ва сифатан онҳо ҳанӯз ҳам нокифоя ҳастанд.

Бояд тазакур дод, ки дар таҳқиқоти забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ равандҳои дар соҳаи истилоҳоти маъданшиносӣ рухдиҳанда, ташаккулёбӣ ва инкишофи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати муқоисавию типологӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд, аммо таҳқиқот оид ба тавсиф ва таҳлили истилоҳоти маъданшиносӣ ҳамчун соҳаи махсуси илм ҳанӯз ҳам ба таври кофӣ анҷом дода нашудааст.

Кори диссертатсионии мазкур ба таҳлили сохторию маъноии истилоҳоти маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар марҳилаи муосири инкишофи онҳо, аз ҷумла ошкор сохтани механизмҳои инкишофи онҳо ва таҳлили равандҳои истилоҳшавиашон дар зерзабони махсус – забони соҳаи маъданшиносӣ бахшида шудааст. Аз ин хотир бояд тазакур дод, ки миқдори муайяни вазифаҳои таҳлили бонизомии равандҳои истилоҳшавӣ аз ҷиҳати тафриқавӣ дар доираи зерзабони алоҳидаи омӯхташаванда то ҳол ба пуррагӣ ҳалли худро наёфтаанд. Дониши нопурра ва миқдори ками луғату фарҳангномаҳо доир ба қабати луғавии истилоҳоти баррасишаванда баргузор намудани ҷустуҷӯи иттилоот ва коркард намудани онро ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар соҳаи мазкур душвор мегардонад.

Ҳамин тариқ, омӯзиши алоқаҳои сохторӣ дар ҳар як гурӯҳи алоҳидаи луғавию маъноии истилоҳоти маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои ошкор кардани на танҳо алоқаҳои бонизом имкон медиҳад, балки айнияти фарқияти ҳодисаҳои луғавию маъноии забонҳои муқоисашавандаро ошкор месозад. Ин дар навбати худ барои таҳқиқоти забоншиносии муқоисавию типологӣ ва тавсифӣ хеле муҳим аст.

Дарачаи коркарди мавзӯ. Истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ торафт бештар ба объекти омӯзиши ғаёлонаи забоншиносӣ табдил ёфта истодаанд, ки инро таҳқиқоти муосири диссертатсионӣ оид ба маъданшиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тасдиқ месозанд. Дар давраҳои гуногун ба масъалаи

истилоҳ ва истилоҳшиносӣ чунин олимону муҳаққиқони ватаниву хоричӣ, ба монанди Ш. Балли, С. В. Гринёв, А. А. Реформатский, Е. К. Лазаренко, П. Г. Нуров, Н.А. Дюкалов, А. Г. Бойко, Р. Митчелл, А. Г. Бетехтин, Б.Ф. Куликов, В. Дятлов, Г.В. Тихоненко, М.Т. Ҷӯраев даст задаанд. Дар тадқиқоти ин олимону муҳаққиқон принципҳо ва усулҳои ташаккули истилоҳот, хусусиятҳои сохторӣ маъноӣ он, инчунин махсусиятҳои мушаххасгардонии он мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд. Аммо ҳоло диссертатсия ва монографияҳои нестанд, ки дар онҳо таҳлили равандҳои истилоҳоти маъданшиносӣ ва низоми луғавии забони тоҷикӣ анҷом дода шуда бошад, ки ин омӯзиши ҳаматарафа ва серсатҳаи равандҳои мазкурро боз ҳам заруртар мегардонад.

Масъалаҳои истилоҳшиносӣ ва ташаккулёбии истилоҳоти забони муосири тоҷик ба объекти омӯзиши забоншиносони тоҷик ҳанӯз дар солҳои 20-уми асри ХХ таъдил ёфта буданд. Дар ин давра дар атрофи масъалаҳои забони адабии муосири тоҷик муҳоҷисаи доманадоре барпо шуд, ки аз ҷумла, масъалаҳои истилоҳшиносиро низ дарбар мегирифт (Забони тоҷикӣ дар мабной мусоҳибаҳо, 2007; Гулмуродзода Т. Забон ва худшиносии миллӣ (маҷмӯи мақолаҳо). Китоби якум. – Душанбе: Пайванд, 2007). Дар даврони шӯравӣ дар доираи масъалаҳои истилоҳшиносӣ як қатор луғату фарҳангномаҳо ба таърифи расиданд, ки вазъи илми истилоҳшиносии он солҳоро инъикос менамуданд (Рушди истилоҳшиносӣ ба забонҳои ҷумҳуриҳои шӯравии ИҶШС, 1986, с. 143).

Дар забоншиносии тоҷик асоси таҳқиқоти истилоҳшиносии илмиву техникӣ аз тарафи Т.К.Ҷӯраев гузошта шуда буд. Ба асарҳои ӯ сарчашмаҳои ҷамъоварӣ, таснифоти истилоҳот аз рӯи гурӯҳҳои мавзӯӣ, таърихи баромади истилоҳоти техникӣ, инчунин тағйироти истифодабарии истилоҳоти солҳои пешин дар муқоиса бо ҳолати кунунии забони тоҷикӣ (монографияи «Научно-техническая терминология эпохи Авиценны и ее современное употребление», 2009) дохил шудаанд. Дар соҳаи тадқиқи истилоҳоти забони тоҷикӣ С.Назарзода (Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ дар садаи ХХ, 2003), Мирзо Хасан Султон (Истилоҳоти илмӣ «Китоб-ут-тавҳим»-и Абурайҳони Берунӣ, 2004), П.Нуров (Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмӣ тоҷикӣ, 2006) саҳмгузор ҳастанд. Дар асарҳои онҳо ба истилоҳ ҳамчун калима ва иборае баҳо дода мешавад, ки мафҳуми соҳаи муайяни илму техника, фарҳангу ҳаёти ҷомеаро тавсиф медиҳад (Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернасионалӣ. ЭСТ, 1984, с.307.). Дар асари Муҳаммадиев М., Талбакова Ҳ., Нурмуҳаммадов Ю. «Лексикаи забони адабии тоҷик» тавсифи зерини мафҳуми истилоҳ дода шудааст: «Истилоҳ (аз вожаи латинии *terminus* – сарҳад, канор) калима ва ё ибораест, ки ба таври якмаъно мафҳумҳои илм, истеҳсолот, санъат ва соҳаҳои дигари фаъолияти инсонро мефаҳмонад» (Муҳаммадиев М., Талбакова Ҳ., Нурмуҳаммадов Ю., 1997, с.125).

Дар охири асри ХХ ва аввали асри ХХI миқдори зиёди асарҳои илмӣ пайдо шуд, ки ба таҳқиқи муқоисавии луғат дар маҷмӯъ ва истилоҳот

мушаххасан бахшида шуда, луғатҳои дузабона ва сезабонаи забони тоҷикӣ ва забонҳои дигар тартиб дода шуданд.¹

Азбаски забони тоҷикӣ дар соҳаи луғати илмии соҳаи маъданшиносӣ дорои анъанаҳои амиқ аст, бо мурури замон мақолаҳои нашр гардиданд, ки тавачҷуҳи муҳаққиқонро ба соҳаи маъданшиносӣ ҷалб карданд ва дар ин росто алоқаҳои мустақам бо соҳаи кишоварзӣ, ҳамчун хунари ниёғони халқи тоҷик, барои муайян намудани истилоҳоти маъданшиносӣ имкони хубе фароҳам оварданд. Аммо мақолаву гузоришоти мазкур, аз қабилӣ, «Маъданшиносӣ, генезис ва қонуниятҳои ҷойгиршавии қонҳои флюоритии Тоҷикистони Марказӣ» [1991], «Дастури таълимӣ оид ба маъданшиносии тавсифӣ» [1988], «Курси мухтасари маъданшиносии тавсифӣ» [2007], «Маъданшиносӣ ва шароити ташаккули кони арзиз – нуқра – полиметаллии Мирхонт [Тоҷикистони Марказӣ]» [2008], ки ба қалами муҳаққиқ А. Р. Файзиев мутааллиқанд, хусусияти бонизом надоранд. Онҳо ба баррасии танҳо қисми хурди истилоҳоти маъданшиносӣ ва номгузориҳои сангҳои қиматбаҳо бахшида шудаанд ва дар онҳо ҳулосаҳои глобалии забоншиносӣ бароварда намешаванд.

Аз нуқтаи назари илми забоншиносӣ истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ ба таҳқиқоти ҳаматарафа ниёз доранд. Дар соҳаҳои гуногуни таракқиёбандаи илму дониш истилоҳот метавонад мазмунро инъикос намуда, моҳияти кашфиёти илмиро тавсиф диҳад ва ба донишҳои нав ба нав роҳ кушояд, мафҳумҳои нав пайдошаванда ва қаблан вучуддоштаи илмиро баён кунад, номгӯӣ ҳодисаву ашёҳои навро номбар кунад. Таркиби луғавии истилоҳӣ дар маҷмӯъ номгузориҳои махсусест, ки дар низоми истилоҳӣ муттаҳид гардида, ҳар як истилоҳ инъикоскунандаи дастгоҳи бешубҳа, низоми мафҳумҳои илмҳои дақиқ ва равиҳои илмӣ мебошад. Ба ҳайси таҳқиқоти муқоисавӣ интиҳоб гардидани забони англисиро нақши боризи муоширатии он дар ҷомеаи ҷаҳонӣ тақозо мекунад.

Мақсади таҳқиқоти мазкур аз таҳлил намудани хусусиятҳои истилоҳот дар соҳаи маъданшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин зоҳир гардидани фарқияту номувофиқати истилоҳоти ин ду забони муқоисашаванда иборат аст. Тибқи мақсади гузошташуда вазифаҳои зерин мавриди ҳаллу фасл қарор дода шуданд:

---

¹ Пулатова Н. Семасиологические отношения в терминологии (на материале юридической лексики таджикского и английского языков). АКД. - Душанбе, 2006; Собирова С. Структурно-семантический анализ налоговой терминологии таджикского и английского языков. АКД. - Душанбе, 2007; Саъдиева Г. Маълумот роҷеъ ба сохтори истилоҳоти кишоварзӣ дар забони муосири тоҷик. /Ахбори АИ ҶТ. - 2006. №4. с. 87-93; Мамаджанова Л.И. Семантико-структурный анализ юридических терминов в английском и таджикском языках. АКД. - Душанбе, 2006; Хайдарова Д.А. Способы медицинского терминологического образования в таджикском и английском языках. АКД. - Душанбе, 2006; Валиева З.А. Сопоставительный анализ финансово-банковских терминов в таджикском и английском языках. – Душанбе, 2009; Юсупов А.И. Медицинские термины «Ҳидоят-ул-мутааллимин фи-т-тиб» Ахвайни Бухорой. АКД. - Душанбе, 2004; Аслитдинова Р.Н. Словообразование терминов (биологических) в разносистемных языках (на материале современных китайского и таджикского языков). АКД. - Душанбе, 2004; Мирзоев З. Семантико-структурные особенности спортивных терминов (на материале таджикского и английского языков). АКД. - Душанбе, 2005; Ряд двуязычных словарей Джамшедова П.Дж., и др.

- ошкор сохтани майдони маъноии истилоҳот ва тавсиф додани хусусиятҳои умумии истилоҳоти маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян намудани таснифи қабати истилоҳоти маъданшиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда;
- анҷом додани таҳлилу муқоисаи хусусиятҳои калимасозии истилоҳот дар забони англисӣ бо номгузориҳои мувофиқаткунандаи забони тоҷикӣ;
- муайян намудани роҳҳои истилоҳофарӣ дар истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ;
- омӯзиши аломатҳои луғавию маъноии истилоҳоти маъданшиносие, ки нисбат ба муродифот, мутаҷуз ва ҳодисаҳои дигар бо хусусиятҳои умумии луғавию маъноӣ муттаҳид гардидаанд.

Ҳамчун объекти таҳқиқот воҳидҳои истилоҳии тоҷикӣ ва англисии соҳаи маъданшиносӣ, ки ба охири қарни XX – оғози қарни XXI мутааллиқанд, интиҳоб гардидаанд. Асоси муқоисаро аз мавқеи муносибати функционаливу маъноӣ истилоҳоти маъданшиносии ду забони гуногунсохтор: тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳад. Интиҳоби объекти мазкур бо он марбут аст, ки истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар ҳар ду забон низоми ботартиб рушдбандаро, ки ҷобачогузорӣ ва андешарониро талаб мекунад, ташкил медиҳанд.

Усулҳои таҳқиқот. Усули асосии таҳқиқи қариб мазкурро усулҳои тавсифӣ, омӯрӣ, матнӣ ва миқдорӣ ташкил медиҳанд. Ҳамчунин усули тафриқавию муқоисавӣ низ истифода гардид, ки он барои ошкор кардани хусусиятҳои ҳаммонанд ва хос дар таркиби забонҳои таҳқиқшаванда мусоидат кард.

Асоси назариявии қариб диссертатсиониро асарҳои муҳаққиқони варзидаи хориҷию ватанӣ: Реформатский А.А., Виноградов В. В., Смирнитский А. О., Степанов Ю. С., Шмелёв Д. Н., Катселсон С. Д., Апресян А. Д., Сухова И. Н., Новиков Л. А., Кубрякова Е. С., Комлев К. Г., Шанский Н. М., Степанова М. Д., Арнолд Н. В., Гинсбург Р. С., Никитин М. В., Даниленко В. П., Бердиева Т., Рустамов Ш., Саймиддинов Д., Назарзода С., Калонтаров Я., Қосимова М.Н., Тоҷиев М., Султонов Х. Б., Ҷамшедов П., Шаропов Н., Хоҷаева С. О., Ҷоматов С., Турсунов Ф. М., Расулов М. Я ва дигарон ташкил медиҳанд. Зимни омӯзиши маводи назариявӣ маълум мегардад, ки новобаста аз доираи васеи истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар сохтори забонҳои омӯхташаванда, мушкилоти амалқард ва қорбурди онҳо ҳанӯз татбиқи таҳлилий ва дарки қоидаҳои назариявии ҳудро наёфтааст. Ҳамин тариқ, интиҳоби мавзӯи диссертатсияро омилҳои зерин муайян кардаанд: қорқарди ноқифояи мушкилоти истилоҳоти қам омӯхташудаи маъданшиносӣ ва таҳлили бонизоми он дар сохтори забонҳои муқоисашаванда.

Ба ҳайси **маводи** таҳқиқоти илмӣ интишори ҳуҷҷатҳои соҳаи маъданшиносӣ, ҳамчунин адабиёти назариявие, ки услуби махсуси матнро муаррифӣ мекунад ва соҳаи асосии қорбурди истилоҳот мебошад, хизмат

кардааст. Истилоҳот ба таври яклухт аз луғату фарҳангномаҳои маъмул ва махсуси дузабонаи зерин интиҳоб карда шуд: луғатҳои русиву тоҷикии «Луғати тафсирии русӣ ба тоҷикии истилоҳоти геология»-и С. Бобоҳочаев, М. Чанобилов [1992], «Луғати тафсирии русӣ ба тоҷикии истилоҳоти геологӣ»-и Ф.Г. Ғафуров, Д.И. Бузуруков, Ш.И. Ҳайтова [2010], «Фарҳанги мухтасари русӣ ба тоҷикии истилоҳоти илмҳои дақиқ ва техникӣ»-и П.Г. Нуоров [2013], «Русско-таджикский словарь» [1985], луғатҳои дузабонаи англисиву тоҷикии «Фарҳанги англисӣ ба тоҷикӣ» П. Чамшедов [2008], «Луғати соҳавии англисӣ – русӣ ва тоҷикии соҳаи маъданшиносӣ»-и А.С. Олимова [2017], луғатҳои тафсирии забони тоҷикӣ «Фарҳанги забони тоҷикӣ» М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ [1969], «Фарҳанги забони тоҷикӣ» Н. Сайфиддин, А. Сангинова, С. Каримов, М. Ҳ. Султон [2008], луғати муродифот «Словарь камней-самоцветов»-и Б.Ф. Куликов [1982], луғати омонимҳо «A dictionary of English homonyms and homofoms»-и Л.В. Малаховский [1995], луғати тафсирии забони англисӣ «Толковый словарь английского языка»-и Ч. Хокинс, Э. Делахант, Ф. Макдоналд [2008], луғатҳои англисиву русии «Названия минералов»-и Р.С. Митчелл [1982], «Англо-русский геологический словарь»-и П.П. Тимофеев, М.Н. Алексеев, Т.А. Софианов [1988], луғати энциклопедии маъданшиносӣ «Минералогический словарь» В.Г. Кривовичев, [2008], «Энциклопедия минералов» дар таҳти таҳрири К. Фрей бо тарҷумаи англисии Заполнов А.К. [1985]. Бо мақсади таҳлили пурра дар рафти кор маводи як қатор сарчашмаҳо чалб карда шуд: луғатҳои англисӣ ба тоҷикӣ ва русии электронии Google translate, АБВҮҮ Lingvo Live, порталҳои электронии соҳаи маъданшиносӣ www.catalogmineralov.ru, www.kristallov.net, www.rukhom.tj, www.gem-center.ru и www.gem-center.ru.

Мавзӯи таҳқиқот аз истилоҳоти тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин ибораҳои фароҳам омадааст, ки мафҳумҳои маъданшиносӣ ва коркарди кӯҳӣ (бе назардошти гунаҳои мавҷудаи миллии забони англисӣ), мувофиқат ва номувофиқати онҳо дар забони тоҷикӣ, ки муаллифи рисола онҳоро аз адабиёти махсуси бадеӣ ва ҷопӣ пайдо кардааст, ҳамчунин луғатҳои соҳаи коркарди кӯҳӣ ва соҳаи фаъолияти маъданшиносӣ фароҳам омадааст. Маводи таҳқиқот: **604** истилоҳ ба забони англисӣ, ки аз номҳои маъданҳои машҳур бо эквивалентҳои тоҷикиашон иборатанд [забони русӣ ба ҳайси забоне, ки дар бораи маъно ва сохтори истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ тасаввуроти бештар медиҳад, истифода гардид].

Навгониҳои илмӣ кори диссертатсионӣ дар он аст, ки:

- нахустин бор таҳқиқоти луғавию маъноиву сохтории истилоҳоти маъданшиносӣ гузаронида шуд, ки дар он хусусиятҳои маъноиву сохторӣ ва калимасозии истилоҳоти маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба назар гирифта шудаанд;
- тарзу усулҳои калимасозии истилоҳоти маъданшиносӣ муайян гардида, нишонаҳои тарзҳои ифодаи маъноии ин қишри истилоҳот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ гардиданд;

– нишонаҳои монандӣ ва фарқияти истилоҳоти маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ошкор карда шуданд.

Ба дифоъ **натичагириҳои зерини илмӣ** бароварда мешаванд, ки хусусиятҳои хос ва навгонии илмии диссертатсияро тавсиф медиҳанд:

- таҳқиқи мушкилоти сохтори истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар қорҳои забоншиносон;
- дараҷаи таҳқиқи мушкилоти истилоҳоти маъданшиносӣ дар забоншиносии муосир ва таҳияи маълумоти ибтидоӣ барои таҳқиқи муқоисавии гурӯҳи амалкунандаи истилоҳот;
- барои низоми таҳқиқшавандаи истилоҳоти забони тоҷикӣ монандӣ бо истилоҳоти ҳаммонанди забони англисӣ хос аст, ки ин аз хусусияти байналҳалқӣ доштани тамоми илму дониш шаҳодат медиҳад ва ба зиёдшавии фонди истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ оварда мерасонад;
- воситаҳои нерӯи истилоҳодарии низоми истилоҳот дар таркиби худ захираҳои забонии гуногун доранд: шаклҳои морфемӣ, сарфию наҳвӣ, ки мувофиқи усулҳои амалкунандаи ташаккул аз рӯйи моделҳои сохтаи истилоҳоти сохторашон мушаххас амал мекунанд.

Аҳамияти назариявӣ таҳқиқот аз амиқ намудани тасаввурот доир ба ташаккулёбии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ, дар асоси муқоиса намудани истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ иборат аст. Аз ҷумла, мушкилоти истилоҳодарӣ ва амалкарди истилоҳот, низомҳои истилоҳии ихтисосашон маҳдуд дар таҳқиқоти мазкур аз ҷиҳати назариявӣ асоснок гардида, таҳлили сохториву маъноии вожаҳои соҳаи баррасишаванда аз ҷиҳати муқоисавӣ бошад, қонуниятҳои умумӣ ва хусусиятҳои махсуси ташаккулёбӣ ва рушди истилоҳоти соҳаи маъданшиносиро дар забонҳои таҳқиқшаванда ошкор сохт. Таҳқиқоти мавриди назар инчунин метавонад ба инкишофи дурусти раванди истилоҳосозӣ, хусусан ба ташкилёбии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ мувофиқи талаботи меъёрҳои забони адабии тоҷик таъсиррасон бошад.

Аҳамияти амалии қори диссертатсионӣ аз он иборат аст, ки маводи таҳқиқотро барои таҳия намудани луғату фарҳангномаҳои тафриқавию муқоисавии дузабона, дар вожашиносӣ, китобҳои дарсӣ оид ба лексикографияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, дар амалияи тарҷума, қурсҳои грамматикаи муқоисавӣ дар мактабҳои олӣ истифода бурдан мумкин аст. Ҳамчунин натиҷаи таҳқиқотро зимни такмил додани таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи забоншиносии умумии муқоисавию типологӣ мавриди истифодабарӣ қарор додан мумкин аст. Таҳқиқоти мазкур дар соҳаи вожашиносӣ чунин аҳамияти амалӣ дорад, ки истилоҳоти омӯхта ва таҳлилкардаи муаллифи рисола на танҳо дар соҳаи маъданшиносӣ, балки инчунин дар китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ мавриди қорбурд қарор дода мешаванд. Диссертант бовар бар он дорад, ки омӯзиши истилоҳоти маъданшиносӣ барои вожашиносии муқоисавӣ ва семасиологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маводи арзишманде пешниҳод мекунад.

Озмоиши натиҷаҳои тадқиқот. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи Забонҳои хориҷии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (суратҷаласаи №3 аз «б» октябри соли 2019), кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва типологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни (суратҷаласаи №5 аз 26.01. 2020), инчунин дар баҳши забоншиносии назди ДДОТ ба номи Садриддин Айни (суратҷаласаи №3 аз 09.04.2020) муҳокима ва барои дифоъ пешниҳод карда шудааст.

Муқаррароти асосии диссертатсия дар ҷор интишорот, инчунин зимни баромад бо маъруза дар Конференсияи байналхалқии ҷашнворавии илмию техникаи донишҷӯён, магистрантону аспирантон таҳти унвони “Технологияҳои илмию инноватсионӣ: афкор, таҳқиқот ва коркардҳо” 26-27 апрели соли 2018 дар КГТУ ба номи И. Раззаков (ш. Бишкек, Қирғизистон) ибраз гардидаанд.

Соҳтори диссертатсия. Қори диссертационӣ аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати адабиёт ва замима иборат аст. Ҳаҷми умумии қор 189 саҳифаи матни компютери ро ташкил медиҳад.

Дар муқаддима интиҳоб ва мубрамияти мавзӯи диссертатсия асоснок карда шудааст, мақсаду вазифаҳои таҳқиқот муайян гардида, аҳамияти назариявӣ ва амалии он ошқор карда шудаанд, наwgонии таҳқиқот нишон дода шудааст.

Дар боби аввал **“Асосноккунии назариявии омӯзиши истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”**, ки аз се фасл иборат аст, тавсифи муфассали таносубҳои «истилоҳ», «калима» ва «низоми истилоҳӣ» дар илми забоншиносӣ, номгузории истилоҳоти маъданшиносӣ оварда шудааст, ташаккулёбӣ ва инкишофи истилоҳоти тоҷикӣ ва англисии соҳаи маъданшиносӣ баён гардидааст.

Дар фасли якуми боби аввал - **«Таносуб ва алоқамандии мафҳумҳои «калима», «истилоҳ» ва «низоми истилоҳӣ»** дар илми забоншиносӣ» тавсифи муфассали таносуб ва алоқамандии калима ва истилоҳ дар илми забоншиносӣ оварда шудааст. Калимаҳо метавонанд аз рӯи маъно, қорбурд ва таърихи баромадашон таснифоти худро дошта бошанд. Онҳо метавонанд дорои маънои грамматикӣ ва луғавӣ бошанд. Нисбат ба калимаҳо истилоҳҳои гуногун қор фармуда мешаванд: муродифот, мутаозод, ҳамгунҳо, паронимҳо ва ғ. Калима барои бо гуфтор ифода қордани афқор хизмат мекунад, тавассути он мо нутқи худро амалӣ месозем, ки бад ин васила дар байни одамон муошират ба вуқӯ мепаивандад.

Истилоҳ метавонад калимаҳои забони ягон соҳаи илм ва ё соҳаи фаъолиятро ифода қорнад. Истилоҳ қисми асосии низоми истилоҳии соҳаи мазқури фаъолият мебошад. Истилоҳоте, ки ба низоми истилоҳӣ шомиланд, ба таври максималӣ саҳеҳ муайян қорда мешаванд, дар онҳо, ба истиснои таърифҳои мушаххас, мафҳумҳо ва ё маъноҳои ғайриҷашмдошт нестанд.

Истилоҳоти маъданшиносӣ – калимаҳое мебошанд, ки аз фонди луғавии забони адабии тоҷикӣ интиҳоб шуда, якмаъно мебошанд ва мазмунҳои танҳо истилоҳи маъданшиносиро ифода меқорнанд.

Истилоҳ мафҳуми техникиро номгузорӣ мекунад ва дар якҷоягӣ бо ҳамаи истилоҳҳои низоми мазкур як чузъи назарияи илмӣ соҳаи муайяни техникаи дониш мебошад [Ҷӯраев, 2010, 3]. «Номгӯии маъданҳо қисми муҳими истилоҳоти дар маъданшиносӣ истифодашаванда мебошанд, аз ин хотир дар раванди амалкарди низоми муоширати илмӣ нақши асосӣ доранд» [Лазаренко, 1978, 38]. Истилоҳоти маъданшиносӣ аз ҷиҳати сохташон ба навъҳои зерин ҷудо мешаванд, масалан:

- 1) **Сода:** *ақиқ* – *agate* - *агат* – як навъ санги қимматбаҳо, ки сурхранг ва зарди норанҷӣ аст [ФЗТ, 1969, 50];
- 2) **Сохта:** *фирӯза* – *turquoise* - *бирюза* - навъе аз сангҳои қимматбаҳои кабудранг ё осмониранг, ки барои зебу зинат ба кор мебаранд [ФЗТ, 1969, 64];
- 3) **Мураккаб:** *забарҷад* – *topaz* – *топаз* [забар+ҷад] – санги қимматбаҳои сабзи ба зард моил [ФЗТ, 1969, 424];
- 4) **Ибораҳои истилоҳӣ:** *санги аҳзар* – *malachite* - *малахит*, *санги гаронбаҳо* – *gem* - *драгоценный камень*, *санги қайроқ* – *cobblestone* – *булыжник*.

Истилоҳоти маъданшиносӣ дар забони муосири тоҷикӣ номгӯйҳои зерин доранд, масалан:

аз рӯйи номҳои шахсии одамон:

файзиевит– *faizievite*– *файзиевит* – ба шарофати олими бузурги тоҷик, маъданшиноси намоён, узви вобастаи АИ ҶТ, профессор Абдулҳақ Раҷабович Файзиев номгузорӣ шудааст [ЛТРТИГ, 2010, 204];

аз рӯйи ҷойи бозёфт (номҳои чуғрофӣ):

бадахшонит – *badakhshonite* – *бадахшанит*, *пегматити роҳӣ*, *майдони пегматитии Рангқӯл* [URL: www.webmineral.ru];

аз рӯйи таркиби кимиёвӣ:

ёқути азрак, *берил* – *beryl* – *берилл* - элементҳои кимиёвӣ, металлҳои хеле сабук [ФМРТИИДТ, 2013, 46];

аз рӯйи хусусиятҳои физикӣ:

рух – *zinc*- *цинк* – элементҳои кимиёвӣ, ки дар саноати вазнини Тоҷикистон аҳамияти калон дорад [ФЗТ, 1969, 154];

ба маъданҳо **аз рӯйи ранги онҳо** низ ном гузошта мешавад:

лаъл – *ruby* – *рубин* – санги қиматбаҳои сурхранги дурахшон [ФЗТ, 1969, 597];

malachite – *дахнаҷ*, *санги аҳзар* - *малахит* – аз вожаи юнонии *molva* гирифта шуда, ранги сабзро мефаҳмонад [Митчелл, 1982, 157];

аз рӯйи шакли кристаллҳо:

дур(р) – *pearl*- *жемчуг* – марворид, марвориди калон [ФЗТ, 1969, 401], *спинел*- *шпинел* – *шпинель*– аз вожаи латинии *spinella* – хори майда гирифта шудааст [Митчелл, 1982, 232];

аз рӯйи аломатҳо ва хусусиятҳо:

марҷон – coral - коралл – моддаи сангшудаи оҳакии сурх, ки аз хоргулҳои баҳрӣ ҳосил мешавад ва онро ҳамчун асбоби зинат ва ороиш ба кор мебаранд [ФЗТ, 2008, 765];

аз рӯйи мақсади истифодабарӣ:

гаҷ – alabaster - алебастер - санги маъдани махсус, ки онро дар кӯраҳо пухта, дар бинокорӣ ба кор мебаранд [ФЗТ, 2008, 314].

Аз маводҳои дар матбуоти муосир дарёфтшуда диссертант мисол меорад:

Чумхурии мо дорои захираи бузурги маъданҳои фулузӣ буда, то ҳол қонҳои зиёди тилло, нукра, мис, сурб, руҳ волфрам, молибден, висмут, магний, оҳан, арсен, қалъагӣ, сурма, симоб кашф шудаанд [Ганҷ, №8. 08.2020, с.7]. – Наша республика обладает великими запасами металлических минералов, и до сих пор открыты многочисленные месторождения золота, серебра, меди, свинца, цинка, вольфрама, молибдена, висмута, магния, железа, арсена, олова, сурьмы, ртути.

Тавре аз ин мисол аён мешавад, дар луғати муосири соҳаи маъданшиносӣ вожаҳои истилоҳии ҳам таърихи баромади аслидошта ва ҳам иқтибосшуда фаровон истифода бурда мешаванд. Калимаҳои иқтибосӣ аз рӯйи сохторашон бо истилоҳоти англисӣ шабоҳати зиёд доранд, чунки ба забони тоҷикӣ тавассути забони русӣ омадаанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили маводҳои забон нишон медиҳад, ки қариб ҳамаи истилоҳоти ифодакунандаи номи маъданҳо дар забони англисӣ иқтибосианд.

Истилоҳоти иқтибосшудаи илмиву техникӣ, аз ҷумла истилоҳоти маъданшиносӣ истилоҳоти таърихи баромадашон бегона мебошанд, ки аз забонҳои гуногуни муосире, ки ба илму дониш шомиланд (англисӣ, русӣ, французӣ, немисӣ ва ғ.), бо сабаби вучуд надоштани эквивалентҳо дар забони тоҷикӣ иқтибос гардидаанд.

Истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ қисми махсуси таркиби луғавии соҳаи маъданшиносӣ мебошад. Мафҳуми марказие, ки дар атрофи он забони мазкур ташаккул меёбад, мафҳуми «истилоҳоти маъданшиносӣ» аст. Мувофиқан, вожаҳои истилоҳии забони маъданшиносиро муаллифи рисола ҳамчун «истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ» номгузорӣ кардааст. Баъзан барои номгузорӣ кардани тамоми истилоҳоти соҳаи муайян мафҳуми низоми истилоҳӣ истифода бурда мешавад. Ин ибора чунин хусусияти муҳимми истилоҳотро, ба монанди низомнокӣ таъкид месозад.

Дар фасли дуюми ин боб - **«Номенклатураи истилоҳоти маъданшиносӣ»** тавсифи пурраи номенклатураи истилоҳоти маъданшиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда дода шудааст.

«Номенклатураи маъданшиносӣ забони маъданшиносон буда, забон метавонад танҳо дар шароити паҳншавии васеи он ва маъноӣ якхела доштани маъноӣ худӣ ҳамон вожаҳо ҳамчун воситаи хуб хизмат кунад» [Лазаренко, 1978, 11].

Мувофиқи ақидаи Р. Митчелл «дар номенклатураи маъданшиносӣ ду тамоили комилан муқобил – ратсионалӣ (оқилона) ва ирратсионалӣ» (ғайриоқилона) мавҷуд аст [Митчелл, 1982, 12].

Номҳои ратсионалии маъданҳо дорои иттилоъ оид ба маъдан мебошанд. Ҳамаи номҳое, ки ба таркиби кимиёвии шакл ва габитуси рангу чило ва хусусиятҳои дигари кристаллҳо асос ёфтаанд, ифодакунандаи номенклатураи ратсионалӣ ва ё оқилона ҳастанд.

Номенклатураи ирратсионалӣ бошад, дар бораи маъдан маълумоте намедиҳад ва номгузорӣ аз рӯи номҳои шахсӣ ва ё ҷойҳои бозёфт шудани маъдан сурат мегирад, масалан: *пренит* – *prehnite* – *пренит*. Номи ин маъдан ба шарофати Х фон Прен, полковники ҳолландӣ аз Кейптаун (номи шахс) гузошта шудааст ва ба ҳайси асоси (решаи) истилоҳи сохта истифода бурда шудааст.

Дар соҳаи илму техника таҳти мафҳуми номенклатура калимаҳо ва ибораҳои махсусе фаҳмида мешаванд, ки номи ашӯҳои илмӣ, илмиву техникӣ ва сифр техникиро мефаҳмонанд. Масалан: номи *бериллий* аз берилл – *beryl* гирифта шудааст, ки маънояш санги сабзу кабудчатоби шаффоф мебошад, вожаи *никел* бошад, аз никелин – *nickeline* гирифта шудааст.

Агар маъдан аз ҷиҳати кимиёвӣ аз маъданҳои дигари ба он ғайриҳеш ва аллакай маълум фарқияти сохторӣ дошта бошад, он гоҳ дар сомонӣ номи он пешвандҳои гуногун истифода бурда мешаванд, аз ҷумла:

ферринатрит - **ferrinatriite** – **ферринатрит**,
натроалюнит - **natroalunite** - **натроалюнит**.

Агар баръакс, хешии кимиёвӣ ҷой дошта бошад, он гоҳ решаи «**phil - фил**», ки маънояш “дӯсти касе будан” аст, истифода бурда мешавад. Масалан:

калио**филлит** - **kaliophilite** - калио**филлит**,
натро**филит** - **natrophilite** – натро**филит** – мувофиқ аст ба мафҳумҳои дӯсти калий, дӯсти натрий ва ғ. [Расцветаева, 2006, 7].

Калимаи *санг* зимни ташаккулёбии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забони тоҷикӣ бештар бо роҳи истилоҳосозӣ аз ҳисоби ду реша истифода мешавад.

Бо ин усули калимасозӣ диссертант **22** истилоҳро ошкор кард: *ангшитсанг* - каменный уголь, *варақсанг* - сланец, *гаронсанг* – драгоценный камень, *гаҷсанг* - гипсовый камень, *гулсанг* - лишайник, *ёқутсанг* - рубин, *яхонт*, *зуголсанг* - каменный уголь, *қайроқсанг* - булыжник, *моҳсанг* - лунный камень, *нақрасанг* - гемма, *намаксанг* - каменная соль ва ғ.

Дар забони англисӣ **20** ибора бо калимаи *rock* ошкор карда шуд: (*a large stone or boulder, the hard part of the earth's crust, under the soil* или *stone - a piece of rock, stones or rock as material*): *rock cork* – санги пӯк, *rock crystal* – булӯри кӯҳӣ, *rock hound* – чамбоварандаи маъданҳо, *rock milk* - кальгур, шири кӯҳӣ, *rock phosphate* - фосфорит, *rock wool* - асбест, *rock-flour* – орди кӯҳӣ ва ғ.

Дар баробари ин **10** истилоҳи бо роҳи калимасозӣ сохташуда дарёфт шуд: *sand-rock* - регкаппа, *salt-rock* – намаксанг, *chalk-stone* - оҳаксанг, *eagle-stone* - этит, *elf-stone* – белемнит ва ғ.

Тибқи тавсияҳои CIBJO ва FTC (Иттифоқи умумичаҳонии заргарон- The Gemstone Book. Gemstones, Organic Substances Artificial & Products – Terminology & Classification, The Diamond Book. Diamonds – Terminology & Classification) ва FTC Rules (Комиссияи федералии тиҷорати ШМА - Federal Trade Commission Rules. Guide for the Jewelry, Precious Metals and Pewter Industries) барои сангҳои табиӣ истифода бурдани номи саҳеҳи модда дуруст аст, бидуни дақиқсозии таърихи баромади он. Масалан: “*ёқут - sapphire – сапфир*” худ истилоҳи дақиқ аст, вале “*ёқути табиӣ - natural sapphire – природный сапфир*” гуфтан барзиёд мебошад. Истилоҳоти “қиматбаҳо” ва “аслӣ”-ро танҳо барои сангҳои табиӣ, аз ҷумла дар номи маъданшиносии «берил» ба ҷойи “аквамарин” истифода бурдан мумкин аст.

Таҳлили маводҳои забон нишон медиҳанд, ки миқдори зиёди номҳои маъданҳо асосан аз забонҳои гуногуни забон иқтибос шуда, ба навъи махсуси луғат мутааллиқанд. Ба ин қабил вожаҳо инҳо мансубанд:

Вожаҳои юнонӣ: *анҳидрит – anhydrite – ангидрит* – (санги ромбшакл, беранг, хокистарӣ, бўр. Дар шакли қабатҳои сохторашон донагӣ вомехӯрад) [ЛТРТИГ, 2010, 14] (*ангидрит* – ин ном аз калимаи юнонӣ буда, маънояш “бе об» аст, дар фарқият аз сульфати оддии калсий навъи гипс оби зиёд дорад) [Митчелл, 1982,84].

Вожаҳои лотинӣ: *аквамарин – aquamarine – аквамарин* – (санги қиматбаҳои осмонирангу сабзтоби шаффоф) [ЛТРТИГ, 2010, 12]; (*аквамарин* – истилоҳи мазкур аз калимаҳои лотинии aqua – об ва mare – баҳр (оби баҳрӣ) гирифта шудааст, зеро ранги маъдан ранги баҳри тропикиро ба хотир меорад. Қонҳои ин маъдан дар тамоми дунё, асосан дар Бразилия ва Ҳиндустон паҳн шудаанд [Митчелл, 1982,81]

Забарҷад – topaz- топаз – (санги ромбшакл, ромбопирамидалӣ, шаффоф, беранг, осмонии сафед, сурхча, аз сафеди зард то гулоб) [ЛТРТИГ, 2010, 199] (*топаз* – ин ном ба шарофати яке аз ҷойҳои бозёфт шудани маъдан, яъне ҷазирае дар баҳри сурх, ки он қаблан Топазион (калимаи юнонӣ, маънояш “чустучӯ”) ном дошт, гирифта шудааст [Митчелл, 1982, 208].

Ҳамчунин номи маъданҳои зиёд ба шарофати олимони соҳаҳои дигари илму дониш: кимиё, физика, нучум, тиб гузошта шудаанд. Маъданҳои низ вучуд доранд, ки бо номи нависандагон, шоирон, файласуфҳо, арбобони сиёсӣ ва сайёҳон номгузорӣ шудаанд. Масалан:

беловит – belovite - беловит - ба ифтихори асосгузори таҳлили сохтори рентгении Россия Н. В. Белов номгузорӣ шудааст;

рентгеновит – rentgenite - рентгеновит – соли 1895 ба ифтихори В.Рентген, ки намуди нави мавҷҳои электромагнитиро тавсиф додааст, номгузорӣ шудааст.

Тибқи мушоҳидаҳои муаллифи рисола вақтҳои охир дар илми ҷаҳонӣ нисбат ба коркард намудани номенклатураи рационалии таснифи маъданҳо хеле афзудааст.

Боз як мисол аз маводҳои ВАО доир ба истифодабарии истилоҳоти соҳаи мазкур дар забони тоҷикӣ:

Нефрит ё *яшми сабз аз қадим маълум аст, онро санги гурда ҳам меноманд* [Ганҷ, №7, 07.2020, 8 с].

Тавре ки аз ин мисол бармеояд, истилоҳи тоҷикии *нефрит* хусусияти истилоҳи иқтибосшудаи байналхалқӣ дорад. Аз рӯйи сохтори худ истилоҳи мазкур бо ҳамин истилоҳ дар забони англисӣ монанд аст, зеро ба забони тоҷикӣ тавассути забони русӣ омадааст.

Ҳамин тариқ, новобаста аз он ки дар самти таҳқиқи ин мавзӯъ корҳои зиёд анҷом дода шудаанд, ба ҳар ҳол, мушкилоти ба вуҷуд овардани як назарияи мантиқӣ ва бонизомии истилоҳоти маъданшиносӣ ва дар ин асос ба таври дақиқ қорқард намудани хулосаҳои ва тавсияҳои амалӣ барои соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон ҳанӯз ҳам мубрам буда, ба субот овардани тадқиқоти доманадореро меҳаҳад.

Дар фасли сеюми боб, ки «**Ташаккул ва инкишофи истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» унвон гирифтааст, масъалаи пайдоиш ва инкишофи истилоҳоти маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ шудааст.

Дар ҳар як марҳилаи алоҳидаи таърихии инкишоф равандҳои истилоҳифарӣ бо маҳсулноки ва шиддати гуногун чараён доштанд. Ҳамин тавр, воҳидҳои луғавии низомии истилоҳии маъданшиносӣ дар асрҳои миёна хусусан дар асарҳои илмиву фалсафии Абӯалӣ ибни Сино «Донишнома» (1957), Абурайҳон Берунӣ «Маъданшиносӣ» (1963) ва Аҳмади Тӯсӣ «Аҷоибнома» (2016) ба назар мерасанд. Абурайҳон Берунӣ ва Абӯалӣ ибни Сино асарҳои худро бештар ба забони арабӣ таълиф кардаанд. Оғоз аз асри IX дар тамоми Шарқи Наздик олимони аз забони арабӣ фаровон истифода мебарданд. Ин ақида ба олимони аврупоӣ низ дахл дорад, ки дар он давраи таърихӣ забони латинӣ асосан мавриди истифода қарор дода мешуд.

Бояд тазаққур дод, ки марҳилаи аввали рушдҳои истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама, ба давраи ибтидоии асрҳои миёна мутааллиқ аст. Агар аз давраи дуҷуми ташаккул ва инкишофи истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забони тоҷикӣ ҳарф занем, он ба давраи баъдиинқилобӣ тааллуқ дорад.

Дар даврони истиқлолияти давлатӣ даҳҳо намуди маъданҳо ошкор карда шуданд, ки дар ягон ҷойи дунё ба назар намерасанд. Масалан: *тоҷикит* – *tadzhikite* - *таджикит*, *гармит* – *harmite* - *гармит*, *дараниезит* - *darapiosite* – *дараниезит* аз тарафи олимони тоҷик кашф гардида, ба феҳристи байналхалқии маъданҳо ворид карда шуданд. Хусусан лозим ба ёдоварист, ки дар таркиби истилоҳоти маъданшиносии забони тоҷикӣ боз калимаҳои аслан тоҷикӣ мавҷуданд: *тилло*, *зар*, *нуқра*, *қахрабо*, *лоҷ(у)вард*, *яшм*, *ёқут* ва ғ.

Дар айни замон, тахминан бо як суръат дар истилоҳоти соҳаи маъданшиносии забони тоҷикӣ калимаҳои таърихӣ баромадашон арабӣ низ зухур карданд: *лӯълӯъ* – *pearl* – *жемчуг*. Номҳои маъмултарину машҳуртарини ин санг мувофиқи ақидаи Берунӣ инҳоянд: *лӯълӯъа*, *дурр*,

марҷон, нутфа, тума, туъамийа, латимийа, садафийа, саффана, ҷумана, ванийа, ҳайҷумана, харида, хӯса, саъсаъа ва хасл [Берунӣ, 1963, 92].

Дар асари Аҳмади Тӯсей **57** истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ ошкор карда шуд. Аз онҳо **28**-тоашон истилоҳоти сода ва сохта мебошанд: *аҳҷор*, *қаҳрубо*, *магнотис*, *алмос*, *буссад*, *даҳнаҷ*, *зар*, *зумуррад*, *сурб*, *шодана*, *шаба*, *садаф*, *талқ*, *ақиқ*, *фулод*, *қалқанд*, *сандарӯс*, *лаъл*, *лӯълӯъ*, *марҷон*, *милҳ*, *акҳол*, *тӯтиё*, *нуқра*, *нушодир*, *ёқут*, *сахраҳо*, *ҷива*.

4 истилоҳ бо усули калимасозӣ аз ду асос сохта шудаанд: *сиркогурез*, *мурдосанг*, *марқашишо*, *богиз-ул-хал*.

5 истилоҳи дигар бо усули калимасозии пасвандӣ сохта шудаанд: *ғарзӣ* (*ғарз+ӣ*), *фирӯза* (*фирӯз+а*), *қилимиё* (*қилими+ё*), *кибритӣ* (*кибрит+ӣ*), *зиъбақӣ* (*зиъбақ+ӣ*).

20 истилоҳ ба тариқи ибораҳо омадаанд: *ҳаҷари исҳол*, *ҳаҷари бадахш*, *ҳаҷари булӯр*, *ҳаҷари бечода*, *ҳаҷари позаҳр*, *ҳаҷари туғузғуз*, *ҳаҷари ҷазъ*, *ҳаҷари ҷамаст*, *ҳаҷари руҳом*, *ҷавҳари забарҷад*, *ҷавҳари зучоҷ*, *ҷавҳари зирниҳ*, *ҳаҷари кибрит*, *ҳаҷари лочвард*, *маъдани мумиё*, *ҷавҳари нуҳос*, *ҳаҷари вард*, *ҳаҷари ярақон*, *ҳаҷари яҳуд*, *ҳаҷари қай*.

Дар Аврупои Марказӣ гузариши якбораи истилоҳоти соҳаи геология ва маъданшиносӣ ба низоми истилоҳӣ ба давраи ибтидоии истилоҳоти соҳаи кӯҳканӣ ва истехсолоти асри XIX рост меояд [Рупосова, 2016, 21].

Аз қадимулайём одамон чунин мепиндошанд, ки ҳар як маъдан дорои маънои астрологии (муначчимии) худ аст, зеро он майдони энергетикӣ худро дошта, як навъ ҷараёни иттилоотиро аз худ нурафканӣ мекунад. Тавре ки дар боло зикр шуд, асосан маъданҳоро аз рӯйи бори нахуст бозёфт шудаашон номгузорӣ мекарданд. Масалан:

аляскит – *alaskite* – *аляскит* – аз нимҷазираи Аляска ёфтшуда [АРГС, 1988,16], *андалузит* – *andalousite* – *андалузит* – аз вилояти Андалузияи Испания [АРГС, 1988, 22].

Аммо санги *амазонит* – *amazonite* - *амазонит*, ба номи худ нигоҳ накарда, дар атрофи дарёи Амазонка дар Америкаи Ҷанубӣ ба назар нарасид. Аз ин сабаб, шояд ки онро бо маъдани дигар омехта кардаанд [АРГС, 1988, 19].

Дар байни истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ вожаҳои ба чашм мерасанд, ки номашон ба хусусиятҳои ба онҳо нисбат додашавандаи ҳифзқунанда ва тиббӣ вобастагӣ дорад:

яшми сабз – *nephrite* – *нефрит* – аз калимаи юнонии «нефрос» - «гурда», *нилум* – *amethyst* – *аметист* – нигоҳдорандаи соҳиби худ аз майпарастӣ [Митчелл, 1982, 83].

Ҳамчунин баъзан аз рӯйи номи маъдан дар бораи таркиби он хулоса баровардан мумкин аст, масалан: *куприт* – *cuprite* - *куприт* – мисин [Митчелл, 1982, 196].

Танҳо аз асри XVIII номи маъданҳоро аз рӯйи насаби олимон, кашшофон ва шахсони баландрутба мондан мумкин шуд:

sheelite - *scheelite*– *шеелит* – ба ифтихори кимиёшиноси шведъ К.В.Шееле номгузорӣ шудааст [Бетехтин, 2007, 454],

galloysite – *halloysite* - *галлуазит* – ба ифтихори маъданшиноси бельгиягӣ Ж. Б. Омалиус д'Галлуа ном гирифтааст.

Ҳамин тариқ, сарчашмаи асосии ташаккул ва инкишофи истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забони тоҷикӣ ёдгориҳои пешинаи илмӣ, инчунин дигар асарҳои адабӣ ва таърихӣ мебошанд, ки дар забонҳои муқоисашаванда бозёфт гардидаанд.

Китобномаҳои таърихиву илмӣ, китобҳои дарсӣ, фарҳангу луғатҳои тафсирии дузабона ва бисёрзабона, асарҳои адабӣ, глоссарийҳои, ки дар сарчашмаҳои грамматикӣ қоркард шудаанд, дар ташаккулёбии ва инкишофи мунтазами истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда нақши бориз бозидаанд. Онҳо сарчашмаи асосӣ ва арзишманде мебошанд, ки дар худ тамоми дастовардҳои забони инсонӣ, илму фарҳанги онро дар забонҳои муосир тоҷикӣ ва англисӣ нигоҳ доштаанд.

Боби дуҷуми диссертатсия «**Таҳлили сохтори истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» ном дошта, аз ҳафт фасл иборат аст. Дар он оид ба тарзу усулҳои ташаккулёбии истилоҳоти маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълумот дода шуда, роҳҳои асосии созмонебии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ мегардад, воситаҳои морфологӣ, морфологию синтаксисӣ ва луғавию синтаксисии шаклигирии ин истилоҳот муайян карда шудаанд.

Дар фасли аввали боби якум, ки «**Тарзу усулҳои асосии ташаккули истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» ном дорад, ба масъалаи тарзи морфологии ташаккули истилоҳоти маъданшиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда равшанӣ андохта шудааст.

Аз ҷумла зикр мегардад, ки тарзи морфологии ташаккулёбии истилоҳоти маъданшиносӣ дар ғанигардонии таркиби луғавии ҳар ду забон саҳми асосӣ мегузорад. Зимни тарҷума кардани чунин истилоҳот калимаҳои нав дар пояи асосҳои мавҷуда бо роҳи ба онҳо ҳамроҳ шудани аффиксҳои гуногун сохта мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳоти маъданшиносие, ки танҳо аз як ҳуди решаҳо таркиб ёфтаанд ва асоси истилоҳ ҳастанд, бо роҳи ба онҳо ҳамроҳ шудани пешвандҳо, пасвандҳо ва ё вандҳои дигар истилоҳоти нав месозанд. Масалан, дар забони тоҷикӣ тавассути ба истилоҳи «**санг**» ҳамроҳ шудани дигар унсурҳои калимасоз истилоҳоти зерин ҳосил мегарданд: *сангкор* - каменщик, *санглох* –каменное нагромождение, *сангоб* - сосуд, *сангпора* - скала, *ангшитсанг* - каменный уголь, *варақсанг* - сланец, *гаҷсанг* - гипсовый камень, *гулсанг* - лишайник, *ёқутсанг* - яхонт, рубин ва ғ.

Дар забони англисӣ истилоҳи *silver* – нукра чунин воситаҳои калимасозиро истифода бурдааст: *silverer* - оинасоз, *silverfish* – моҳии нукратоб, *silveriness* - нукрагун, *silverside* –рон (-и ҳайвон), *silverware* – зарфҳои нукрагин, *silverweed* –панҷаи ғоз, *silversmith* – устои заргар ва ғ.

Дар рафти таҳлили сохтори вожаҳои сохтаи забони англисӣ миқдори зиёди аффиксҳои асли ва иқтибосӣ ба назар расид. Аммо бояд тазаққур дод, ки на ҳамаи аффиксҳо дар истилоҳоофарии соҳаи маъданшиносӣ қор фармуда мешаванд. Онҳо ба решаи калима ҳамроҳ шуда, бояд маънои муайянро ифода кунанд. Масалан ба вожаи **alumina** мурочиат мекунем: *aluminum, aluminite, hydrocalumite, ironalum, magnesio-alumino-katophorite, natro-alumobiotite, nickelalumite, paraluminite* ва ғ.

Ҳамин тариқ, таҳлили калимасозии аффиксалии ҳар ду забон нишон медиҳад, ки ҳам дар забони англисӣ, ҳам тоҷикӣ ҳангоми ташаккули истилоҳоти маъданшиносӣ тарзи асосии истилоҳосозии истилоҳоти маъданшиносӣ аффиксатсия ва калимасозӣ мебошад.

Мувофиқан, чунин тарзи истилоҳоофарӣ дар байни вожаҳои соҳаи маъданшиносӣ қаблан ҳам истифода бурда мешуд, ҳоло ҳам истифода бурда мешавад.

Тарзу усулҳои истилоҳосозии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ миқдори зиёди вожаҳои навро ҳосил мекунад. Унсурҳои гуногуни истилоҳоофар, ки ба решаи калима ҳамроҳ мегарданд, дар натиҷа вожаҳоеро месозанд, ки доираи истеъмол ва ғайронокиашон гуногун буда, минбаъд метавонанд бори маъноии худро васеъ созанд.

Дар фасли дуҷуми боби дуҷум – «**Тарзи морфологии ташаккули истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ**», тарзу усулҳои калимасозии истилоҳоти маъданшиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда бо таҳлил фаро гирифта шудаанд. Аз ҷумла, диссертант тазаққур медиҳад, ки сохтори морфологии созмонбодии истилоҳот аз монандии зиёди сохтори унсурҳои онҳо шаҳодат медиҳад. Ў истилоҳоти соҳаи маъданшиносиро ба **сода**: *дур(p) – pearl - жемчуг, ақиқ –agate – агат, beryl - ёқути азрақ – берил* ва ғ.; **сохта**, ки таърихи баромадашонро аз рӯи маъно ба номҳои шахсӣ (*преним – prehnite– преним*), номҳои чуғрофӣ (*тоҷикит – tadzhikite – таҷжикит, топаз – забарҷад – топаз*), таркиби кимичёвӣ (*алюминит – aluminite– алюминит*), хусусиятҳои физикӣ (*аделит–adelite – аделит*) ва аломатҳои дигар; **мураккаб**, ки онро низ бо чунин таснифот фаро мегирад, ҷудо кардааст. Инчунин муаллифи рисола **истилоҳоти иборавиро** ҷудо кардааст. Як мисол доир ба қорбурди истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ:

Дар қатори ёқути сурх, ёқути кабуд, лаъли асил, ки аз ҷумлаи сангҳои қимматбаҳои ба мисли клиногумит, турмалин, скаполит, хризолит, топаз, гранат, кордиерит, данбурит, кианит, фирӯза, аметист, морион ва сангҳои ороишӣ ба монанди лочувард, агат, яшм, мармари сулаймонӣ (оникс) ва дигар намудҳои гуногунранги мармар санги хоро, нефрит, содалит, амазонит, серпентинит, змеевик, офит арзи вуҷуд доранд [Ганҷ, №7, 02.2020, с.6].

Фасли сеюми боби дуҷум – «**Роҳи пасвандии ташаккули истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ**», ба пасвандишавии истилоҳоти маъданшиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда бахшида шудааст.

Яке аз хусусиятҳои асосии низоми пасвандии забони англисӣ хеле озодона сурат гирифтани муттаҳидшавии пасвандҳо бо асос мебошад.

Истилоҳоти маъданшиносии бо роҳи ҳамроҳшавии пасвандҳо ташаккулёфтаре ба ду намуд ҷудо кардан мумкин аст: пасвандгирии сода ва пасвандгирии мураккаб.

Пасвандгирии сода - истилоҳоти маъданшиносӣ бо пасвандҳои *-ite, -lite, -ine (yne), -ar, -clase, -ide, -oid* сурат мегирад.

Аз номгӯии сершумори маъданҳои баррасишуда ошкор мегардад, ки дар аксарияти номгузориҳои онҳо пасванди **-ite** дида мешавад. Аммо инчунин барои баргараф кардани якрангии бандакҳои дар таркиби истилоҳҳо истифодашаванда корбурди пасвандҳои дигар ҳам имкон дорад: *-lite, -ine (-yne), -ar, -clase, -ide, -oid* ва дигарҳо, ки нисбати ин масъала муаллифи рисола чунин нуқтаи назар дорад, ки маҳз ба шарофати қабул кардани пасвандҳои гуногун истилоҳоти маъданшиносӣ пурмазмун ва шавқовар мегарданд.

Пасванди **-ite** аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, маънояш мансуб ба чизе ва ё монанд ба чизе мебошад. Дар забони юнонӣ ин пасванд дар истилоҳҳои ифодакунандаи номҳои маъданҳо ва маъданҳои кӯҳӣ, ки сифат, таркиб, корбурд ва ё ҷойгиршавии сангро ифода мекард, истифода бурда мешуд [Митчелл, 1982, 69]. Ба калимаҳои қадимаи бо пасванди **-ite** шаклгирифта инҳо мансубанд: *alabastrites* - алабастритес – санге, ки аз он кӯзаҳо ва зарфҳои обгирӣ месохтанд. Бо ин пасванд имрӯз истилоҳоти *алабастрон, хлоритис* барои ранги сабз доштани санги маҳсулоташон номгузорӣ шудаанд.

Дар сарчашмаҳои боз ҳам қадимтар чунин номгӯии маъданҳоро дарёфт кардан мумкин аст, ки тавассути пасванди – *yte* сохта шудаанд: *alleg hanyte* – аллеганит (бо номи музофоти Аллегейн) [Митчелл, 1982,69]. Аммо миқдори зиёдтарини истилоҳоти бо ёрии ин пасванд сохташуда номи маъданҳое мебошанд, ки бо исмҳои шахс сохта шудаанд:

ависенит – avicennite – авиценнит – соли 1956 дар кӯҳҳои Зирбулоқи ноҳияи Ҷузумули Ўзбекистон дарёфт шуда, ба ифтихори олими нобиғаи шарқ Абӯалӣ ибн Сино гузошта шудааст;

дарapiosite – дарapiозит – дарapiозит – ихтисоршудаи ибораи Дараи Пиёз, ба ифтихори морени пирияхи Дараи Пиёз, дар қаторкӯҳи Олой дарёфт шудааст;

баратовит – baratovite – баратовит - ба ифтихори Рауф Баротович Баротов, петролог, академики АИ Тоҷикистон номгузорӣ шудааст.

Аксарияти номгузориҳои намакҳо, ки тавассути пасванди **-ite** сохта шудаанд, барои ифода кардани номҳои кислотаҳо, ки бо пасванди **-ous** анҷом меёбанд, хизмат мекунанд. Масалан:

нитрит – nitrite – нитрит – намаки кислотаи нитрат – аз вожаи **nitrous acid, сульфит – sulphite – сульфит** – намаки кислотаи сульфат – аз вожаи *sulphurous acid* гирифта шудааст [АРГС, 1988, 434].

Аз омӯзиши пасвандҳои истилоҳоти маъданшиносӣ ошкор мегардад, ки пасванди **-ite** метавонад дар созмонёбии номи маъданҳо иштирок кунад.

Боз як усули муҳими пасвандагирии истилоҳоти маъданшиносӣ ташаккули номҳо бо ёрии рамзи кимиёвӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, аз **604** истилоҳи маъданшиносии дар забони англисӣ овардашуда **318**-тоаш бо роҳи пасвандӣ ташаккул дода шудааст, ки ин **55%** ва **301** истилоҳи забони тоҷикӣ низ бо усули пасвандӣ ташаккул дода шудааст, ки ин **51%**ро ташкил медиҳад. Маълум мегардад, ки пасвандҳои **-u** ва **-um** танҳо дар истилоҳоофарии забони англисӣ истифода бурда мешаванд, зимни тарҷума ба забони тоҷикӣ онҳоро пасвандҳои дигар иваз мекунанд ва ё тамоман тарҷума намешаванд.

Пасванди *-ite* аз ҷиҳати сохт аз пасванди сохтаи **-lite** (**-лит**) фарқ дошта, онҳо бо ҳам умумияте надоранд.

Новобаста аз он, ки пасванд *-oid* (монанд, шакл) ба забони тоҷикӣ тарҷума мешавад, он дар байни истилоҳоти сершумори соҳаи маъданшиносӣ бидуни тарҷума дида мешавад.

Ҳам дар забони англисӣ, ҳам дар тоҷикӣ, калимасозии пасвандӣ дар инкишофи низоми истилоҳии соҳаи минералогия нақши махсус дорад. Тарзу усули бештар сермаҳсул дар истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ калимасозии аффиксалӣ мебошад ва истилоҳоти бо ёрии пасвандҳо сохташударо метавон аз рӯйи маҳсулноки ва хусусиятҳои маъноиву дериватсионӣ аз ҳам ҷудо кард. Ин пасвандҳо аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ воҳидҳои луғавии хусусияти номинативидошта месозанд, ки дар асоси онҳо тамоми низоми истилоҳӣ ташаккул меёбад. Ба қатори пасвандҳои сермаҳсултарини истилоҳоофар пасванди *-ite* мансуб аст, ки он бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ мавриди қорбурд қарор дода мешавад. Дар ташаккулёбии як қатор истилоҳоти дигар пасвандҳои каммаҳсул иштирок мекунанд.

Фасли чоруми боби дуюм - «**Тарзи пешвандии ташаккули истилоҳоти маъданшиносӣ**» ба истилоҳоти соҳаи маъданшиносие бахшида шудааст, ки бо ёрии пешвандҳои гуногун ташаккул ёфтаанд. Дар рафти қор зимни ташаккулёбии истилоҳоти маъданшиносӣ **64** пешванд ошкор карда шуд.

Пешвандҳо бо хусусиятҳои физикии маъданҳо алоқаманд дар забони англисӣ инҳоянд: *hema, glauco, leuco, melano, rhodo, chlor, chloro, chryso, cyano, kyan, xantho* [гема, глауко, лейко, мелано, родо, хлор, хлоро, хризо, сиано, киан, ксанто];

Пешвандҳои ҳосилкунандаи истилоҳоти соҳаи кимиё: *aluminio, alumo, ammonio, argento, arseno, auri, auro, baryto, bismuto, hydro, iod, yttro, kali, calcio, carbo, cupro, lithio, magnesio, mangano, natro, nitro, plumbo, sidero, stanno, stib, thor, urano, ferri, ferro, fluo, phospho, chalco, chlor, zinc, zirco, molybdo* [алюмино, алюмо, аммонιο, аргенто, арсено, аури, ауро, барито, бисмуто, хидро, иод, иттро, кали, калсио, карбо, купро, литио, магнезио, мангано, натро, нитро, плюмбо, сидеро, станно, стиб, тор, урано, ферри, ферро, фто, фосфо, халко, хлор, синк, сирко, молибдо];

Пешвандҳои ифодакунандаи хусусиятҳои кристаллографӣ: *hexa, hemi, iso, clino, ortho, tetra, tri* [гекса, геми, изо, клино, орто, тетра, три];

Пешвандҳои дар соҳаҳои гуногун истифодашаванда: *a, an, hetero, hyalo, crypto, lepto, meta, para, pyro, poly, pseudo, epi, eu* [а, ан, гетеро, гиало, крипто, лепидо, мета, пара, пиро, поли, псевдо, эпи, эв].

Ҳамаи пешвандҳои овардашуда дорои таърихи баромади гуногун вобаста аз таърихи баромади номи элементи кимиёӣ мебошанд. Бисёри онҳо калимаҳои сохтаи таърихи баромадашон юнонӣ ва ё латинӣ мебошанд [Митчелл, 1982, 67].

Натиҷаи таҳлил нишон медиҳад, ки дар кори диссертатсионии мазкур аз **604** истилоҳи истифодашудаи соҳаи маъданшиносӣ **64** пешванди байналхалқӣ ошкор карда шуд, аз ҷумла дар забони англисӣ **171** истилоҳ [25%] ва дар забони тоҷикӣ низ **171** истилоҳ [25%] бо роҳи пешвандӣ сохта шудаанд.

Ҳамчунин маълум шуд, ки номи на камтар аз 23 маъдан, ки дар таркибашон оҳан дар шакли дувалента мавҷуд аст, бо пешванди *ferro-* оғоз мегарданд. Масалан: *ферроплатина - ferroplatinum – ферроплатина*.

Номгузори 11 маъдан, ки дар таркибашон оҳан дар шакли севалента мавҷуд аст, бо пешванди *ferr-* оғоз мешаванд. Масалан: *ферримусковит - ferrimuscovite - ферримусковит*.

Номи 15 маъдани дигар, ки бо пешванди *sidero-* [оҳан] оғоз мешаванд, инҳоянд: *сидерофиллит - siderophillite – сидерофиллит*. Ин пешванд комбинатсияи дупешванда низ дорад: *фосфосидерит - phosphosiderite – фосфосидерит*.

Маълум мешавад, ки пешвандҳои *chlor* [сабз] ва *chloro* [сабзчатоб] нисбат ба пешвандҳои дигар дар номгӯи маъданҳо зиёдтар истифода шуда ба забони тоҷикӣ тавассути иқтибосҳо тарҷума мешаванд. Аз ҷумла, бояд тазаққур дод, ки пешвандҳои *chlor* ва *chloro* танҳо ранги маъданҳоро ифода мекунанд ва ба мазмуни хлор, ки дар таркиби маъдан воқеъ аст, ягон муносибате надоранд.

Миқдори зиёдтарини истилоҳот бо ёрии пешвандҳои *clino-, ortho-, tri- ва tetra-* сохта шудааст, ки маъноҳои зерин доранд: *clino* – хамшаванда, *ortho* – дуруст, *tetra* – чор ва *tri* – кристаллҳо бо симметрияи семехварӣ.

Таҳлили маводҳои аз забонҳои муқоисашаванда ҷамъоваришуда нишон медиҳад, ки тарҷумаи пешвандҳои *hydro, calcio, zinc* ва *zircon* аз забони англисӣ ба тоҷикӣ тавассути забони русӣ бо инобати қоидаҳои сарфӣ ва тағйироти савтии забони тоҷикӣ анҷом ёфтааст: *ҳидро* [гидро], *калсио* [кальцио], *цинк* [цинк], *цирко* [цирко].

Ҳам дар забони англисӣ, ҳам дар тоҷикӣ зимни ташаккули истилоҳоти маъданшиносӣ бо роҳи пешвандӣ асосан истилоҳоти мураккаб ва сохта иштирок карда, пешвандҳои байналхалқӣ дар баъзе мавридҳо дутогӣ ва ё сетогӣ чида шуда меоянд. Вале қисми асосии истилоҳоти пешвандӣ бо тарзу усули пешвандӣ+пасвандӣ ташаккул ёфтаанд.

Дар фасли панҷуми боби дуюм, ки «**Тарзу усули пешвандию пасвандии ташаккулёбии истилоҳоти маъданшиносӣ**» ном гирифтааст, тарзу усули

пешвандӣ+пасвандии сохташавии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ баррасӣ шудааст.

Дар Дастури CNMNC (Комиссия оид ба маъданҳои нав ва номгӯи маъданҳо) аз соли 2013 оид ба истифодабарии пасванду пешвандҳо дар номгузории маъданҳо ва оид ба ҳифзи номҳои таърихӣ чунин омадааст: «Номҳои устуворшудаи маъданҳо ва номҳои ба ифтихори шахс ва ё мавзёе додашуда таъин ва нигоҳ дошта шаванд» [URL.:www.kristalov.net].

Дар рафти таҳлили истилоҳоти маъданшиносии бо роҳи пешвандиву пасвандӣ ташаккулёфта диссертант зимни номгузории истилоҳоти соҳаи мазкур дар забонҳои англисӣву тоҷикӣ ба амсилаҳои зерин ҷудо кардани ин роҳи калимасозиро зарур мешуморад:

Амсилаи pref+suf> N дар забони тоҷикӣ: *topum - thorite* [тор+ит].

Амсилаи pref+suf> N дар забони англисӣ: *calcite – калцит* [calcio+-ite], *stannite – станнит* [stanno+ite].

Аз рӯи ин амсила дар кори диссертатсионӣ **17** истилоҳи забони англисӣ ва **17** истилоҳи забони тоҷикӣ ошкор карда шуд, ки ин **5%** истилоҳотро дар ҳар ду забон ташкил медиҳад.

Аз ҷумла, ҳангоми таҳлили роҳи пешвандиву пасвандии сохташавии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ **амсилаи pref+pref+cyф> N** сермаҳсул мебошад. Амсилаи мазкур аз исмиҳо бо ёрии ду пешванди гуногун ва ҳамроҳ шудани пасванд калимаи истилоҳиро ташаккул додааст. Масалан, дар забони тоҷикӣ: *станоидит* – *stannoidite* [стано+ид+ит]; дар забони англисӣ: *bismutoferrite – бисмутоферрит* [bismuth [висмут] + ferrum [железо] +-ite [Митчелл, 1982, 95].

Дар рисола **19** истилоҳи забони англисӣ ва **19** истилоҳи забони тоҷикӣ бо ин амсила сохташуда ошкор карда шуд, ки **6%** истилоҳотро дар забонҳои муқоисашаванда ташкил медиҳад.

Бояд таъкид кард, ки раванди ҳамроҳшавии морфемаи аффиксали ба реша дар забонҳои муқоисашаванда гуногун аст.

Ҳамин тариқ, дар забони тоҷикӣ чунин ҳамроҳшавӣ бо роҳи якҷояшавӣ амалӣ мегардад, ки он тағйироти таркиби овозиро дар морфемаҳо ба бор намеорад. Дар мавриди забони англисӣ бояд гуфт, ки баръакс, пайвастшавии морфемаи аффиксали ба решагӣ аз рӯи қонуниятҳои комбинатсияи овозҳо дар ҳолати наздикшавии ду морфема анҷом меёбад, ки он маҳдудиятҳои мушаххаси корбурди овозҳоро дар ин шароит дар наҳар дорад.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҳангоми сохташавии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ бо роҳи пешвандию пасвандӣ амсилаҳои иштирок мекунанд, ки бо усули пешванд+пасванд+ном дар истилоҳот алоқаманд шудаанд.

Фасли шашуми боби дуюм - «**Тарзу усулҳои луғавию сарфии ташаккули истилоҳоти маъданшиносӣ**», ба роҳҳои ташаккулёбии луғавию сарфии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ бахшида шудааст. Ин тарзу усулҳоро муаллифи рисола ба истилоҳҳои дучузъӣ, сечузъӣ ва бисёрчузъӣ ҷудо карда, баррасӣ намудааст.

Истилоҳиноси рус А.Шангина типҳои зерини алоқаи байни ҷузъҳои ибораҳои англисиро ба *типи идоракунӣ* ва *типи ҳамроҳшавӣ* ҷудо кардааст [Шангина, 2018, 69].

Типи ҳамроҳшавӣ. Ин навъи алоқаи тобеият, ки дар он ҷузъҳо бидуни тағйирёбии шаклашон алоқаманд мешаванд, барои забони англисӣ хос аст: *ақиқи яшмӣ-agate jasper- яшмовый агат* [АРГС, 1988, 230].

Типи идоракунӣ. Зикр мегардад, ки ин типҳои алоқаи тобеият, ки дар доираи он калимаи тобешавандаи забони англисӣ метавонад шакли муайяни грамматикиро вобаста аз калимаи асосӣ қабул намояд, тавассути падежи нафсию таъкидӣ ва флексияи «'s» ифода карда мешавад [Шангина, 2018, 69]: *чаши гурба - cat's eye – кошачий глаз.* Бояд гуфт, ки калимаи **чашм – eye - глаз** дар бисёр ҳолатҳо зимни номгузории маъданҳои камёфт ва асосан дар номҳои ғайриилмӣ ва ё тичоратии сангҳо гузошта мешавад.

Ҳам дар забони англисӣ, ҳам дар забони тоҷикӣ ҳангоми ташаккулёбии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ чунин тарзи номгузории маъданҳо начандон сермаҳсул мебошад, зеро қисми асосии истилоҳоти маъданшиносӣ бо роҳи аффиксали сохта мешавад. Аз рӯи ин амсила дар кори диссертатсионӣ **100** истилоҳи забони тоҷикӣ ва **100** истилоҳи забони англисӣ ошкор карда шуд, ки **21%** маводи ҳар ду забонро ташкил медиҳад.

Аксаран дар истилоҳоти дучузъа амсилаҳои сифат+исм барои забони англисӣ ва исм+ сифат барои забони тоҷикӣ истифода бурда мешавад.

Ҳам дар забони англисӣ, ҳам дар забони тоҷикӣ истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ асосан бо роҳи сохташавии номҳои маъданҳои тичоратӣ ва ғайриилмӣ таркиб меёбанд.

Амсилаи Adj+N> N – амсилаи хеле сермаҳсули забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад. Амсилаи мазкур тавассути формулаи сифат+исм исмҳои нав ҳосил мекунад. Масалан: *алмоси сиёҳ - black diamond - черный алмаз, шпинели оҳанӣ - iron spinel - железная шпинель.*

Мувофиқи мушоҳидаҳои муаллифи рисола истилоҳоти серчузъии соҳаи маъданшиносӣ асосан тавассути амсилаи сифат+исм ва камтар тавассути амсилаи исм+ исм сохта мешаванд.

Аз истилоҳоти сечузъӣ муаллиф **49** истилоҳро дар забони англисӣ ва **56**-тоашро дар забони тоҷикӣ ошкор кард, ки ин **11%** маводи забони англисӣ ва **13%** маводи истилоҳии забони тоҷикӣ мебошад.

Дар мисоли аввал: *яшмаи тасмашакл – riband jasper –полосчатая яшма* – ба исм бандаки изофии – *и* ҳамроҳ мешавад, ки чунин тарзи ифодашавии истилоҳоти маъданшиносии дучузъа ва сечузъа дар забони тоҷикӣ хеле сермаҳсул аст.

Аксарияти истилоҳоти дар асоси ибораҳо ҳосилшаванда мафҳумҳои мураккаб ва ҳаҷман калонро ифода мекунанд, аз ин хотир ҷузъҳои асосии мафҳумӣ дар чунин истилоҳот таҳлил ва дарки маҳсусро тақозо менамоянд, ки тавассути калимаҳо-ҷузъҳои тобекунанда дар дохили истилоҳот-ибораҳо ифода карда мешаванд.

Фасли ҳафтуми боби дуум «**Тарзҳои морфологию синтаксисии ташаккулёбии истилоҳоти маъданшиносӣ**» ном гирифта, ба калимасозии истилоҳоти маъданшиносӣ бахшида шудааст.

Дар забони муосири англисӣ дар ташаккулёбии истилоҳоти мураккаб якҷояшавии решаҳо хеле сермаҳсул аст: *clinnoferrosilite* – мувофиқи сингонияи моноклинии *monoclinic* – диморфен ва ферросилит.

Маълум мегардад, ки сохтори истилоҳоти сохташон мураккаби забони англисӣ дар забони тоҷикӣ бо роҳҳои дигари морфологӣ ифода карда мешавад. Масалан: *шохи нуқрагин - hornsilver – роговое серебро*.

Бо ин роҳ номҳои зиёди аз сифат (сифати феълӣ) сохташуда, ки қобилияти фаҳмондани аломатро гум карда, нишонаҳои ашро қабул кардаанд, ташаккул меёбанд.

Таҳлили сохти морфологӣ ва калимасозии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ нишон дод, ки дар доираи мавзӯи таҳқиқшаванда истилоҳоти мазкур дар асоси унсурҳои калимасоз сохта мешаванд ва зимни чунин калимасозӣ ҳамаи типҳои сохтори морфологии калимаҳо ба назар мерасанд, ки ин барои забонҳои муосири англисӣ ва тоҷикӣ хос аст. Калимаҳои сода дар аксарияти ҳолатҳо вожаҳои якҷиҳогие мебошанд, ки дорои сохтори инкишофёфтаи мафҳумианд. Дар ташаккулёбии калимаҳои сохта нақши аффиксҳо гуногун аст. Пасвандҳои калимасози истилоҳоти таҳқиқшаванда ба таври маҳдуд ва мушаххас қор фармуда мешаванд. Барои таркиби луғавии таҳқиқшаванда калимасозии аффиксалии роҳи бештар сермаҳсул маҳсуб меёбад.

Дар ҳайати бонизомии сохтори таркиби луғавии ду забони муқоисашаванда ҳамаи типҳои асосии сохтори калимаҳо, ҳамаи тарзу усулҳои номгузорӣ ва равандҳои маъноие, ки умуман барои калимаҳо хос аст, инъикос меёбад.

Боби сеюми рисола «**Таҳлили луғавию маъноии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» ном дорад ва он аз панҷ фасл иборат буда, ба хусусиятҳои луғавию маъноии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст.

Дар фасли якуми боби сеюм таҳти унвони «**Сермаъноии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ**» хусусияти полисемӣ доштани истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ шудааст.

Аз ҷумла, тибқи мушоҳидаҳои муаллифи рисола дар истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ ҳодисаи сермаъноии истилоҳот асосан дар калимаҳои истилоҳӣ ба назар мерасад. Дар ин раванд истилоҳоти ошқор кардашудаи соҳаи маъданшиносӣ, ки дар забони тоҷикӣ дорои якчанд маъно ҳастанд, ҳамчунин дар забони англисӣ сермаъно мебошанд:

Алмос - diamond - алмаз: 1. санги маъдани қимматбаҳо, ки ҷиҳати дурахшонӣ, хушсифатӣ ва сахтӣ аз дигар сангҳои нодир болоӣ дорад, **2.** ҳар чизи тез ва пурчило, **3.** асбоби шишабурӣ [ФЗТ, 2008, 55],

Diamond–алмос – алмаз 1. an extremely hard, highly refractive crystalline form of carbon that is usually colorless and is often used as a gemstone and in

abrasives, cutting tools, and other applications. **2.** games a. a red, lozenge-shaped figure or certain playing cards. в. playing card with this figure. с. diamonds (used with a sing. or plural verb) the suit of cards represented by this figure. **3.** baseball a. the infield, b. the whole playing field **4.** a piece of jewelry, which contains a gemstone. **5.** a rhombus, particularly when oriented so that one diagonal extends from left to right and the other diagonal extends from top to bottom [ТСАЯ, 2008,131].

Зимни омӯзиши истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ қайд кардан муҳим аст, ки худ илме, ки масъалаи истилоҳоти соҳаи мазкурро тадқиқ мекунад, хеле серпахлу буда, қисми чудонашавандаи тамоми илм аст ва ҳодисаи шахшуда набуда, пайваста дар ҳаракат аст. Таркиби ин истилоҳотро ҳар гуна тағйирот ҳалалдор месозанд, ки бо тағйирот дар доираи худ таркиби луғавӣ ва дар тамоми ҷаҳони моро ихотақунанда ба таври ногусастанӣ марбутанд.

Гуфтаҳои болоро хулоса карда, метавон ба натиҷае расид, ки истилоҳоти соҳаи маъданшиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар рафти инкишофи дигар низомҳои забонӣ рушд карда истодааст, ки ин ба ривочу раванқи минбаъдаи илм мусоидат мекунад.

Гуногунмаъноии калимаҳо имконоти муродифшавии вожагони забонро баланд бардошта, тобишҳои маъноии эҳсосӣ ва экспрессивии онро ҷило мебахшад, барои тавсеаи ҳамгуншавии забон шароити мусоид фароҳам меорад.

Фасли дуюми боби сеюм «**Ҳамгуншавии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ**» ном гирифта, ба масъалаи ҳамгуншавии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ бахшида шудааст.

Зимни омӯзиши ҳамгунҳо дар таркиби забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ошкор мегардад, ки ҳамгунҳои аз забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлилкардаи муаллифи рисола асосан истилоҳ - калимаҳои исмӣ мебошанд. Дар забони тоҷикӣ:

Шаб – *шаба*: **I.** Шаб – шабона, шабина, дар вақти шаб, **II.** Шаб – санги сиёҳи барроқи нарм, мӯҳраи сиёҳ [ФЗТ, 1969, 553],

Рух – *рух* – *рух*: **I.** Рух- рӯй, гуна, рухсора, чеҳра, **II.** Рух – яке аз муҳраҳои шатранҷ, ки ба шакли бурҷ аст, **III.** Рух – парандаи афсонавии мавҳум ва бисёр бузург аст [ФЗТ, 1969, 154].

Дар забони англисӣ:

Jade – *jade*: **I.** мин. жадеит, нефрит, зеленый цвет; **II.** кляча, одер, баба, девка [v.], заездить [лошадь], утомить, приуныть [Мархасев, 1991, 178];

Garnet - *garnet* [ɡɑ:nɪt]: **I.** Минерал гранат, темно-красный цвет, **II.** Мор. Гитов-тали [Малаховский, 1995, 149].

Микдори зиёдтарини ҳодисаҳои ҳамгуншавии номи маъданҳо дар забони англисӣ дида мешавад. Аз ҷумла, ошкор мегардад, ки истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ, ки бо роҳи аффиксали ҳамгунҳо сохтаанд, дар забони англисӣ чандон зиёд нестанд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои пайдошавии ҳамгунҳо сабабҳои зиёде вучуд доранд. Бисёре аз ҳамгунҳо дар забони муосири адабии тоҷикӣ дар натиҷаи равандҳои гуногуни калимасозӣ пайдо шудаанд, ки дар байни онҳо конверсия ҷойи намоёнро ишғол мекунад.

Фасли сеюми боби сеюм **“Муродифоти истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ”** номгузорӣ шудааст ва ба ҳодисаи муродифшавии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ бахшида шудааст.

Дар рисолаи илмии Абурайҳони Берунӣ таҳти унвони «Маъданшиносӣ» номгӯйи маъданҳои зиёд оварда шудааст [1963]. Масалан:

Фидда - silver – серебро - *арҷуса* [аргирос], *сим*, *сима*, *кумуш*, *руб*, *лучайн*, *сариф* ва *саулач*. *Сим* калимаи форсӣ мебошад, ки дар таҳти таъсири вожаи арабии *сам* мондааст, маънои вожаи *сам* торҳои заррину нукрагин мебошад, вале бештар барои номгузории торҳои заррин истеъмол мешавад. *Самана* — калимаи форсиест, ки мувофиқи истилоҳоти соҳибони конҳо маънои нукраи тозаро дорад, ки он дар шакли пораҳои калони алоҳида бо андозаи шутури ба зону нишаста дар конҳо дарёфт шудааст [Берунӣ, 1963, 226].

Каҳрабо - amber – янтарь муродифи вожаҳои *хайануффра*, *алактрун*, *адамант* [Берунӣ 1963, 197] ва ғ.

Дар забони англисӣ муродифшавӣ аз он сабаб сурат мегирад, ки вожаҳои мазкур аз забонҳои франсузӣ ва латинӣ омада, мафҳумҳои номдоштаро номгузорӣ мекунад.

Дар фасли чоруми боби мазкур, ки **«Мутазодшавии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ»** ном гирифтааст, мутазодҳои истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Таҳлили истилоҳоти маъданшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон медиҳад, ки ҳодисаи мутазодшавӣ дар номгузории маъданҳо хеле кам дида мешавад:

марҷони сафед – white coral - *белый коралл* /*марҷони сиёҳ* – black coral - *черный коралл*,

марҷони сурх – red coral - *красный коралл* /*марҷони кабуд* – blue coral - *голубой коралл*.

Дар фарҷоми фасл муаллифи рисола ба чунин хулоса меояд, ки ҷӣ дар забони тоҷикӣ ва ҷӣ дар забони англисӣ мутазодҳои якрешагӣ бо роҳи морфологӣ, яъне тавассути ба асосилова гардидани аффиксҳои манфӣ ва ё тариқи сохташудани калимаҳои мураккаб, ки унсурҳои зидмаъно доранд, муқобилшавӣ ва зиддиятро ифода мекунанд. Мутазод ҳамон типҳои муқобилгузорино, ки барои ҳамаи забонҳои гуногунсохтор хос ҳастанд, инъикос мекунанд.

Фасли панҷуми боби сеюм - **«Иқтибосшавии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ»**, ба раванди иқтибосшудани истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ аз забони англисӣ ба тоҷикӣ бахшида шудааст. Иқтибоскунӣ аз забони англисӣ барои ғанигардонии на танҳо калимаҳои ибораҳои соҳаи маъданшиносии забони тоҷикӣ, балки барои бойтару васеътар гардидани истилоҳоти илмиву техникаи тоҷикӣ мусоидат кард. Миқдори хеле зиёди

истилоҳот тарҷума нашуда, балки иқтибос карда мешавад, ва ин гуна номҳо, албатта, шарҳу эзоҳ дода мешаванд. Масалан: *графит - graphite - графит, ромеит - romelite - ромеит, ситинакит - sitinakite – ситинакит* ва ғ.

Мисол бо истилоҳи «родонит» дар забони тоҷикӣ:

Родонит шаффоф нест, аммо дар сатҳи қабатпайваस्ताгиҳояш садаф барин ҷилва медиҳад [Ганҷ, №6, 06.2020, 8 с]. – Родонит не прозрачен, но на уровне соединения слоёв он блесит как перламутр.

Таҳлил нишон медиҳад, ки зимни иқтибоскунии истилоҳоти маъданшиносӣ, бисёри онҳо аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тавассути забони русӣ иқтибос карда шудаанд.

Дар хотимаи кори диссертатсионӣ муаллиф ба чунин натиҷаҳои таҳқиқи истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ расидааст:

1. Дар рафти омӯзиши сохтори луғавию маъноӣ ва морфологии истилоҳот баробар таҳқиқ кардани калимасозӣ ва маъно барои ошкор сохтани низомҳои шакливу маъноии мафҳумҳои онҳо ва алоқаи байни воҳидҳои низомии истилоҳӣ асос мегузорад;

2. Бояд тазакур дод, ки асоси ҳар як истилоҳро ҳатман муайянсозие [дефинитсияе], ки воқеиятро мефаҳмонад, ташкил медиҳад. Ба шарофати ин истилоҳот тавсифи мушаххас ва дар айни замон кӯтоҳи ашё ва ё ҳодиса мебошанд. Ҳар як соҳаи дониш ҳамеша бо истилоҳоти худ фарқ мекунад, ки онҳо асоси низомии истилоҳи илмӣ мебошанд.

3. Истилоҳоти илмӣ, бешубҳа, аз калимаву ифодаҳои оддӣ, ки дар забони ҳамаҷуза истифода мешаванд, бо он хусусияташон, ки онҳо ба таври саҳеҳ шакл гирифтаанд ва сарбории иловагии муайян доранд, фарқ мекунанд. Доир ба истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ таъкид кардан мумкин аст, ки ақалан нисфи ҳамаи баҳсҳои дар замони гузашта ва муосир суратгирифта бояд ба вучуд намеоманд.

4. Аз омӯзиши пешвандҳои истилоҳоти маъданшиносии забони англисӣ равшан мегардад, ки ҳамаи пешвандҳои ошкор карда шуда **[64-то]** дар забони тоҷикӣ хусусияти иқтибосӣ доранд ва байналхалқӣ мебошанд. Онҳо барои иваз кардани доираи маъноии номгӯи қаблан вучуддоштаи маъданҳо, ва ё барои ташаккул ёфтани калимаҳои тамоман нав истифода бурда мешаванд. Одатан пешвандҳо дар номгӯи маъданҳо хусусиятҳои гуногун ва ё таркиби кимиёвии маъданро мефаҳмонанд.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати сохтор ва маънояшон хеле гуногунранг ҳастанд ва аз ҳам тафовутҳои ҷиддӣ доранд. Ба низомии истилоҳии забонҳои мазкур ҳам калимаҳои аслӣ, ки бо роҳи иқтибосшавӣ азхуд шудаанд, ва ҳам калимаҳои иқтибосӣ бо таърихи баромади бегона шомил ҳастанд. Ба гуногунрангӣ ва фарқияти калимасозӣ ва маъноии худ нигоҳ накарда, ҳамаи номҳо дар низомии луғавии забонҳои мушаххаси худро доранд, аз ин хотир тамоми низомии забонҳои пуррагии худро нигоҳ медорад. Ҳар як зернизом метавонад тағйироти экстразабониро инъикос намояд. Мувофиқан, аз ин ҷиҳат

истилоҳоти соҳаи маъданшиносии забони англисӣ нисбатан устувор мебошад.

Зимни омӯзиши табиати сохторию маъной ва этимологии истилоҳот тавассути аз сарчашмаҳои гуногуни луғатнигорӣ ҷудо карда гирифтани истилоҳҳои яккалимагӣ ва дукалимагӣ маълум гардид, ки онҳо дар соҳаҳои савтиёт, сарфу наҳви забонҳои муқоисашаванда мавриди қорбурд қарор дода шудаанд. Дар рафти тадқиқоти муқоисавӣ муқаррар карда шуд, ки барои ташаккул ва пуррасозии истилоҳоти тоҷикӣ ва англисӣ низоми забони истилоҳот забонҳои қадимаба таври амиқ таъсир мерасонанд.

МУҚАРРАРОТИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФИ ОН ИНЪИКОС ЁФТААҲД:

Мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои пешбари таҳриршаванда, ки аз тарафи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия дода шудаанд, интишорёфта

[1-А]. Олимова А.С. Структурно–семантические особенности минералогических терминов в таджикском и английском языках /А.С. Олимова // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2018. - №1 (249). - С.144 – 149.

[2-А]. Олимова А.С. К вопросу о сопоставлении минералогической лексики в современном английском языке /А.С. Олимова //Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2018. - №2 (250). - С.177 – 180.

[3-А]. Олимова А.С. Возникновение минералогических терминов в английском и таджикском языках /А.С. Олимова //Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук . – 2019. - №2 (256). - С.151 – 155.

[4-А]. Олимова А.С., Джамшедов П. Префиксальный способ образования минералогических терминов в таджикском и английском языках /А.С. Олимова и др.//Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2020. - №1 (257). - С.205 – 212.

Мақолаҳои илмӣ дар нашрияҳои дигар интишорёфта:

[5-А]. Олимова А.С. Минералогическая терминология / А.С.Олимова // 60-я Международно юбилейная научно – техническая конференция студентов, магистрантов и аспирантов “Научно – инновационные технологии: идеи, исследования и разработки” 26-27 апреля 2018 года в КГТУ “Известия КГТУ им. И. Раззакова” (г. Бишкек, Кыргызстан). – 2018. - С. 240-243.

Аннотация

к диссертации Олимовой Адолат Сафаралиевны на тему: «Структурно-семантический анализ минералогических терминов в таджикском и английском языках» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10. 02. 20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: *минералогический, диссертация, структурный, семантический, лексический, терминологический, исследование.*

На сегодняшний день существует ряд научных трудов, посвящённых терминологии и научно-техническим терминологическим системам, применяемым в отношении разноструктурных языков, в том числе таджикского и английского. **Актуальность данной диссертации** исходит из необходимости исследования структурно-семантических особенностей терминов сферы минералогии в таджикском и английском языках, выявления способов словообразования терминов сферы минералогии. Изучение терминов сферы минералогии предоставляет возможность для выявления семантических признаков, составляющих стержень области минералогии.

Объект исследования составляют лексические единицы таджикских и английских терминов сферы минералогии, относящихся к периоду конца XX – начала XXI вв.

Предмет настоящего исследования состоит из таджикских и английских терминологических единиц слов и словосочетаний, охватывающих понятия минералогии и горнорудного дела, их соответствия и несоответствия в сравниваемых языках, которые были почерпнуты автором диссертации из различных печатных источников, а также из словарей по минералогической и горнорудной лексике.

Цель диссертационного исследования его автор видит в исследовании особенностей применения терминов сферы минералогии и определении их роли в сравниваемых языках.

Теоретическая значимость исследования заключается в расширении и углублении представлений о формировании терминов сферы минералогии, на основе их сопоставления в таджикском и английском языках.

Результаты завершённого исследования могут быть использованы **в практике** составления двуязычных словарей и энциклопедий, в лексикологии, учебниках по лексикографии таджикского и английского языков, в практике перевода, курсах сопоставительной грамматики в вузах.

Результаты исследования также показали, что наиболее продуктивным методом в образовании терминов сферы минералогии является аффиксальное словообразование, построенные с помощью суффиксов термины можно отличить по степени их продуктивности и семантико-деривационным особенностям.

Аннотатсия

**ба диссертатсияи Олимова Адолат Сафаралиевна
дар мавзуи: «Таҳлили сохторию маъноии истилоҳоти соҳаи
маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» барои дарёфти дараҷаи
илмӣ номзади илмҳои филологӣ тибқи ихтисоси 10. 02. 20 –
забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ ва татбиқӣ (тафриқавӣ)
Вожакалӣдо: маъданӣ, диссертатсия, сохторӣ, мазмунӣ, луғавӣ, истилоҳӣ,
тадқиқот.**

Дар вазъи имрӯза асарҳои илмие мавҷуданд, ки ба истилоҳот ва низомҳои истилоҳии илмиву техникаи нисбат ба забонҳои гуногун татбиқшаванда, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудаанд. **Мубрамияти** таҳқиқоти мазкур аз зарурати баррасӣ намудани хусусиятҳои сохторию маъноии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ошкор сохтани тарзу усулҳои калимасозии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ бармеояд.

Объекти таҳқиқотро воҳидҳои истилоҳии тоҷикӣ ва англисии соҳаи маъданшиносӣ, ки ба охири қарни XX – оғози қарни XXI мутааллиқанд, ташкил медиҳанд.

Мавзӯи таҳқиқоти мазкур аз истилоҳоти тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин ибораҳои фароҳам омадааст, ки мафҳумҳои маъданшиносӣ ва коркарди кӯҳӣ, мувофиқат ва номувофиқати онҳо дар забони тоҷикӣ, ки муаллифи рисола онҳоро аз адабиёти махсуси бадеӣ ва ҷопӣ пайдо кардааст, ҳамчунин луғатҳои соҳаи коркарди кӯҳӣ ва соҳаи фаъолияти маъданшиносӣ фароҳам омадааст.

Мақсади кори диссертатсиониро муаллифи он дар баррасии муҳтасоти корбурди истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ ва муайян намудани нақши он дар забонҳои муқоисашаванда мебинад.

Аҳамияти назариявӣ таҳқиқот аз амиқ намудани тасаввурот доир ба ташаккулёбии истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ, дар асоси муқоиса намудани истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ иборат аст.

Натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомёфта метавонанд **дар амалияи** таҳия намудани луғату фарҳангномаҳои тафриқавию муқоисавии дузабона, дар вожашиносӣ, китобҳои дарсӣ оид ба лексикографияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, дар амалияи тарҷума, курсҳои грамматикаи муқоисавӣ дар мактабҳои олӣ истифода бурда шаванд.

Ҳамчунин натиҷаҳои таҳқиқотро зимни такмил додани таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи забоншиносии умумии муқоисавию типологӣ мавриди истифодабарӣ қарор додан мумкин аст.

Таҳқиқоти мазкур дар соҳаи вожашиносӣ чунин аҳамияти амалӣ дорад, ки истилоҳоти омӯхта ва таҳлилкардаи муаллифи он на танҳо дар соҳаи маъданшиносӣ, балки инчунин дар китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ мавриди корбурд қарор дода мешаванд.

Натиҷаҳои таҳқиқот инчунин нишон дод, ки усули бештар сермаҳсул дар истилоҳоти соҳаи маъданшиносӣ калимасозии аффиксалӣ мебошад ва

истилохоти бо ёрии пасвандҳо сохташударо метавон аз рӯи маҳсулноқӣ ва хусусиятҳои маъноиву дериватсионӣ аз ҳам ҷудо кард.

ANNOTATION

for the dissertation of Olimova Adolat Safaraliyeva on the theme «Structural semantic analysis of mineralogical terms of Tajik and English languages» for the science degree of the candidate of philological sciences of the specialty 10.02.20 Comparative – historical, typological, and comparative linguistics.

Key words: *mineralogical, dissertation, structural, semantic, lexical, terminological, research.*

Nowadays there are plenty of scientific works dedicated to the terminology and scientific technical terminology systems, that are used in the relation of differential languages. **The relevance** of the dissertation is in the necessity of research of structural semantic characteristics of mineralogical terms of Tajik and English languages. Studying mineralogical terms gives us the opportunity to identify semantic criteria which consist of the kernel of mineralogical sphere.

The object of research is completed by lexical vocabular of Tajik and English languages which are related to the end of XX and the beginning of XXI centuries.

The subject of the research consists of terminological unit of the words and phrases covering mineralogical concepts and mining its correspondence and discrepancy in comparative languages which were gathered by the author of the dissertation from the different printed sources and dictionaries of mineralogical and mining lexicon.

The aim of the dissertation research is seen by the author in researching characteristics of using terms of mineralogical sphere and defining their part in the comparative languages.

Theoretical significance of the research is in extension and deepening the idea of forming terms of mineralogical sphere on their comparison in Tajik and English languages.

The results of the research may be used in the practice of forming bilingual dictionaries and encyclopedias, in lexicology, in the manuals of lexicography of Tajik and English languages, in the practice of translating and the courses of comparative grammar in academies.

According to the results of the research the most efficient method of forming mineralogical terms is affix derivation and the ones that are made by suffixes. Those terms might be differed by the level of their efficiency and semantical back formation of characteristics.